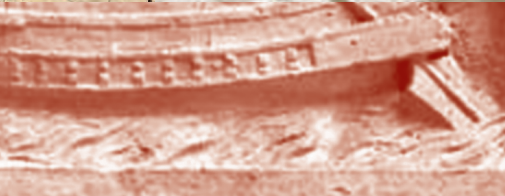

Σ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗ

Αναπληρωτή Καθηγήτῃ Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ❁ ΑΧΑΪΑ ❁ ΑΣΙΑ

Εκδόσεις Ουρανός

ΤΙΤΛΟΣ ΒΙΒΛΙΟΥ: **Η ιεραποστολική περιοδεία του Παύλου στον ελληνικό χώρο
Μακεδονία • Αχαΐα • Ασία**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΑΣ: Σωτήριος Σ. Δεσπότης,
Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών
ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ – ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΟΥ: Γεράσιμος Λυκιαρδόπουλος
ΣΥΝΘΕΣΗ ΕΞΩΦΥΛΛΟΥ: Γιώργος Παζάλος
ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗ ΣΕΛΙΔΟΠΟΙΗΣΗ: Ραλλού Ρουχωτά
ΕΚΤΥΠΩΣΗ: Σταμάτιος Κοτσάτος & ΣΙΑ Ο.Ε.
ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ: Κωνσταντίνα Παναγιώτου & ΣΙΑ Ο.Ε.

© Σωτήριος Σ. Δεσπότης, 2011
© Εκδόσεις Ουρανός, Αθήνα 2011

Οι Εκδόσεις Ουρανός είναι κατοχυρωμένη επωνυμία
των Εκδόσεων ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Πρώτη έκδοση: Φεβρουάριος 2011

ISBN 978-960-453-881-2

*Τυπώθηκε σε χαρτί ελεύθερο χημικών ουσιών, προερχόμενο αποκλειστικά
και μόνο από δάση που καλλιεργούνται για την παραγωγή χαρτιού.*

Το παρόν έργο πνευματικής ιδιοκτησίας προστατεύεται κατά τις διατάξεις του Ελληνικού Νόμου (Ν. 2121/1993 όπως έχει τροποποιηθεί και ισχύει σήμερα) και τις διεθνείς συμβάσεις περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Απαγορεύεται απολύτως η άνευ γραπτής αδειάς του εκδότη κατά οποιονδήποτε τρόπο ή μέσο αντιγραφή, φωτοανατύπωση και εν γένει αναπαραγωγή, εκμίσθωση ή δανεισμός, μετάφραση, διασκευή, αναμετάδοση στο κοινό σε οποιαδήποτε μορφή (ηλεκτρονική, μηχανική ή άλλη) και η εν γένει εκμετάλλευσή του συνόλου ή μέρους του έργου.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ Α.Ε.

Έδρα: Τατοΐου 121

144 52 Μεταμόρφωση

Βιβλιοπωλείο: Μαυρομιχάλη 1

106 79 Αθήνα

Τηλ.: 2102804800

Telefax: 2102819550

www.psichogios.gr

e-mail: info@psichogios.gr

PSICHOGIOS PUBLICATIONS S.A.

Head office: 121, Tatoiou Str.

144 52 Metamorfossi, Greece

Bookstore: 1, Mavromichali Str.

106 79 Athens, Greece

Tel.: 2102804800

Telefax: 2102819550

www.psichogios.gr

e-mail: info@psichogios.gr

Σ. Σ. ΔΕΣΠΟΤΗ

Αναπληρωτή Καθηγήτῆ Πανεπιστημίου Αθηνών

Η ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΣΤΟΝ ΕΛΛΑΔΙΚΟ ΧΩΡΟ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ ❁ ΑΧΑΪΑ ❁ ΑΣΙΑ

Εκδόσεις Ουρανός

ΟΙ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΨΥΧΟΓΙΟΣ ΔΙΑΘΕΤΟΥΝ
0,10 €
ΑΠΟ ΚΑΘΕ ΒΙΒΛΙΟ ΤΟΥΣ
ΣΕ ΚΟΙΝΩΦΕΛΕΙΣ ΣΚΟΠΟΥΣ
ΓΙΑ ΟΛΟ ΤΟ 2011

*Αφιερώνεται στους δασκάλους μου
Καθηγητές Ν. Μπρατσιώτη και Α. Φίλη*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	11
Εισαγωγικά	13

I. ΔΕΥΤΕΡΗ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ

A. Η μετάβαση στην Τρωάδα	26
B. Φίλιπποι	49
Γ. Θεσσαλονίκη	108
Δ. Βέροια	131
Ε. Αθήνα	143
ΣΤ. Κόρινθος	155

II. ΤΡΙΤΗ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ

A. Έφεσος	207
B. Ο Παύλος στη Μακεδονία, (νότια) Ελλάδα και Τρωάδα	252
Γ. Από την Ελλάδα στην Ιερουσαλήμ	262
Επίμετρο	303

III. ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ ΣΤΗ ΡΩΜΗ ΚΑΙ ΤΟ ΝΑΥΑΓΙΟ ΣΤΗ ΜΕΛΙΤΗ

A. Εισαγωγή	321
B. Οι σταθμοί του ταξιδιού του Παύλου στη Ρώμη	323
Γ. Ο θεολογικός και φιλολογικός χαρακτήρας της διηγήσεως	343
Χρονολόγιο	355
Συντμήσεις	358
Βιβλιογραφία	363
Χάρτες	368

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η ενασχόλησή μου με την παρουσία του απ. Παύλου στην Αθήνα και η εκπόνηση σχετικής μελέτης «φυσιολογικά» με οδήγησαν να παρακολουθήσω τη συνολική του πορεία στην Ελλάδα – στη Μακεδονία και την Αχαΐα αλλά και γενικότερα στις πόλεις του ελλαδικού χώρου. Πρόκειται για την πιο γόνιμη φάση της ζωής του Αποστόλου των Εθνών η οποία ταυτόχρονα μπόλιασε στην Ευρώπη το Χριστιανισμό και τη σφράγισε ανεξίτηλα μέχρι σήμερα. Επειδή επιπλέον διατυπώθηκε η άποψη ότι η Μελίτη όπου ξεχειμώνιασε ο Απόστολος των Εθνών κατά τη διάρκεια του περιπετειώδους ταξιδιού του προς τη Ρώμη δεν είναι η Μάλτα αλλά η Κεφαλληνία, αναγκαστικά η έρευνα επεκτάθηκε και στα κεφάλαια 27-28 των Πράξεων των Αποστόλων.

Αυτή η μελέτη αφιερώνεται στους Καθηγητές Ν. Μπρατσιώτη και Λ. Φίλη οι οποίοι μας ενέπνευσαν με τη διδασκαλία και τις παραδόσεις τους στο αμφιθέατρο την αγάπη προς τις Γραφές και τη μεθοδική και διαρκή αναζήτηση της αλήθειας. Επιπλέον με τη σιωπή και τη βιοτή τους μέχρι σήμερα μας διδάσκουν την ηρωικότητα του να σηκώνει κάποιος αγόγγυστα το Σταυρό ατενίζοντας την Ανάσταση και καταυγαζόμενος από το φως της. Υπομνηματίζουν έτσι άριστα τη συνολική πορεία του απ. Παύλου ο οποίος σε κάθε βήμα του βίωσε το «άρκει σοι ή Χάρις μου, ή γάρ δύναμις έν άσθενεία τελειούται» (Β' Κορ. 12, 9). Επιπλέον θα ήθελα να ευχαριστήσω εκείνη την ομάδα των φοιτητριών και φοιτητών με τους οποίους το Μάιο του 2010 συμπορευθήκαμε ακολουθώντας τα βήματα του Αποστόλου των Εθνών. Ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη οφείλω στο φοιτητή Δημήτριο Αλεξόπουλο για την απαθανάτιση (μέσω του φωτογραφικού φακού) και την ψηφιοποίηση του υλικού που συλλέξαμε από την ανωτέρω πορεία και παρατίθεται στο: www.slideboom.com/presentations/182705/Στα-Βήματα-του-Αποστόλου-Παύλου-In-the-Footsteps-of-St.Paul - . Η έρευνά μου πραγματοποιήθηκε με την οικονομική υποστήριξη του Προγράμματος του ΕΚΠΑ Καποδίστριας, τους φορείς του οποίου ευχαριστώ. Τη γραμματειακή υποστήρι-

ξη ανέλαβε η ευγενέστατη γραμματέας του τομέως Βιβλικών Σπουδών και Πολιτιστικού Βίου της Μεσογείου κ. Αφροδίτη Αγαπητού. Η απόδοση των Κειμένων στη Νέα Ελληνική έγινε από εμένα. Προσπάθησα να παραμείνω, όσο είναι εφικτό, «πιστός» στο Πρωτότυπο.

Ελπίζω ότι σε μια περίοδο εξαιρετικής και πολύπλευρης κρίσης η αναψηλάφηση της πορείας του Αποστόλου των Εθνών θα δώσει σε όλους μας εναύσματα για επανακαθορισμό της προοπτικής μας «έως έσχάτων» ως έθνους και προσώπων.

*Σωτήριος Σ. Δεσπότης
Οκτώβριος 2010*

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ¹

Η δεύτερη (β΄) ιεραποστολική περιοδεία του Παύλου (Π.) επί Κλαυδίου

1. Αναφορικά με την έλευση του Π. στην Ελλάδα κλασικό παραμένει στον ελλαδικό χώρο το έργο του Γ. Γαλίτη, *Παύλος ο Απόστολος των Ελλήνων. Οδοιπορικό στην Ελλάδα και στην Κύπρο*, φωτογραφίες Λ. Έβερτ, Αθήνα 2000. Χρήσιμοι και οι ταξιδιωτικοί οδηγοί των Μ. Μαυροματάκη, *Παύλος. Ο Απόστολος των Εθνών. Οι Περιοδείες του Αποστόλου Παύλου στην Ελλάδα*, Αθήνα: Χαϊτάλης 2003 και Η. Μπαρτζουλιάνου, *Τα Ταξίδια του Αποστόλου Παύλου στην Ελλάδα*, Αθήνα: Explorer 2004. Ο ΕΟΤ το 2003 με την ευκαιρία της διοργάνωσης των Ολυμπιακών αγώνων το επόμενο έτος, δημοσίευσε ένα μικρό βιβλίο με τίτλο: *Τα Βήματα του Αποστόλου Παύλου στην Ελλάδα*, ελληνιστί και αγγλιστί για διευκόλυνση των Ελλήνων και ξένων τουριστών που επισκέπτονταν τις πόλεις που επισκέφτηκε ο Παύλος. Στα γερμανικά κλασικό είναι το έργο του Winfried Elliger, *Paulus in Griechenland*, SBS 92/93, Stuttgart 1978. Οι πόλεις του Παύλου παρουσιάζονται και σε μορφή DVD ντοκιμαντέρ. Από τα πλέον γνωστά είναι τα: *Le Mystère Paul*, Agat Films & Ciem 2000· *The Gospel Comes to Europe*, Blue Skies Productions 2001· *The Apostle Paul*, Weller Grossman Productions for the History Channel 2001· *Apostle Paul and the Early Churches*, B & N Production 2003· *St. Paul in Greece*. Από τον Η. Koester εκδόθηκε ψηφιακός δίσκος (CD-ROM) με τίτλο *Cities of Paul: Images and Interpretations from the Harvard New Testament and Archaeology Project*, Minneapolis Fortress 2004 όπου περιέχονται 282 διαφάνειες με φωτογραφικό υλικό από τις χριστιανικές κοινότητες της Ελλάδας και της Μ. Ασίας. Μία ακόμη ιστοσελίδα που διαθέτει υλικό αυτού του είδους είναι η Virtual World Project (<http://moses.creighton.edu/vr/com/toc.html>). Βλ. επίσης C. von Brocke, *Griechenland*, Leipzig: Evangelische Verlagsanstalt 2007. Ο ίδιος εκδοτικός οίκος έχει εκδώσει και άλλα τεύχη (ταξιδιωτικούς οδηγούς) που αφορούν σε περιοχές οι οποίες συνδέονται με βιβλικά γεγονότα (Αίγυπτος, Ιορδανία-Μικρά Ασία). Αξιόλογο είναι και το βιβλίο του P. Walker, *In the Steps of Saint Paul. An Illustrated Guide to Paul's Journeys*, Oxford: Lion 2008. Ειδικότερα για τους Φιλίππους ο Μητρ. Φιλίππων Προκόπιος εξέδωσε το *Απόστολος Παύλος και Φίλιπποι. Το Βαπτιστήριο της Αγίας Λυδίας*, Καβάλα²1995. Στις υποσημειώσεις του έργου παραθέτουμε μόνο τα χαρακτηριστικά λεξήματα του τίτλου ενός έργου (με πλάγια εάν πρόκειται για βιβλίο και κανονικά στις λοιπές περιπτώσεις). Τα πλήρη στοιχεία παρατίθενται είτε στην αρχή κάθε ενότητας (όπου παρατίθεται η βασική βιβλιογραφία) είτε στη Βιβλιογραφία στο τέλος. Εξάιρεση στον κανόνα συνιστά η τελευταία ενότητα του βιβλίου που πραγματεύεται το τελικό ταξίδι του Π. στη Ρώμη, το οποίο αρχικά συνιστούσε αυτόνομο άρθρο.

Καίσαρος το 49-52 μ.Χ.², η οποία εγκαινιάζει την έλευσή του στις πόλεις του Αιγαίου και σηματοδοτεί την παρουσία του χριστιανικού κηρύγματος στην Ευρώπη, κατέχει σημαντικότερη θέση στο βιβλίο των *Πράξεων* (Πρ.). Στην Εισαγωγή του (βιβλίου) δεσπόζει η προγραμματική διακήρυξη του Αναστά- ντος: ενώ οι μαθητές με αγωνία ρωτούν εάν ο Κύριος αποκαταστήσει τούτον τον καιρό τη θεοκρατική βασιλεία του Ισραήλ, Εκείνος τους απαντά ότι δεν είναι δική τους υπόθεση να εξιχνιάζουν τους χρόνους ή καιρούς, τους οποίους ο Πατέρας έθεσε στη δική Του εξουσία. Και συνεχίζει: *ἀλλὰ λήμψεσθε Δύνα- μιν ἐπελθόντος τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς· καὶ ἔσεσθέ Μου μάρτυρες (α) ἐν τε Ἱερουσαλήμ καὶ (β) [ἐν] πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ (γ) Σαμαρεία καὶ (δ) ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς (1, 7-8)*³. Επί τη βάσει αυτής της προτροπής οι Πρ. διαιρού- νται στις εξής τέσσερις ενότητες⁴:

2. Η χρονολόγηση γίνεται επί τη βάσει του διωγμού των Ιουδαίων από τη Ρώμη (Σουητ., *Τιβέριος* 36), που τοποθετείται στα τέλη του 49 μ.Χ., και της επιγραφής των Δελφών, πού ήταν τοποθετημένη στον εξωτερικό τοίχο του ναού του Απόλλωνα και βρέθηκε στα τέλη του περασμένου αιώνα. Από αυτό το αντίγραφο επιστολής του Κλαυδίου προς την πόλη των Δελφών που χαρακτηρίζει τον Γαλλίωνα ως φίλο του και ανθύπατο της Αχαΐας, συμπεραί- νουμε ότι η ανθυπατεία του Γαλλίωνα στην Αχαΐα άρχισε τον Ιούλιο του 51 και δεν διήρκε- σε πάνω από ένα χρόνο αφού αρρώστησε από πυρετό (Σενέκας, *Epistulae* 104.6). Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Λουκάς στο Πρ. 18, ο Παύλος ήδη βρισκόταν καιρό στην Κόρινθο, στην οποία έμεινε επί ένα χρόνο και έξι μήνες. Στην αρχή της παρουσίας του στην πόλη σημειώνε- ται ότι *προσφάτως* είχε καταφθάσει και το ζεύγος Ακύλας και Πρίσκιλα ένεκα του διατάγμα- τος του Κλαυδίου (18, 2), το οποίο εξεδόθη σύμφωνα με τον Ορόσιο (*Historia adversum pa- ganos* 7.6.15· πρβλ. Σουητώνιος, *Κλαύδιος* 25.4) τον ένατο χρόνο του Κλαυδίου, δηλ. μεταξύ 25.01 του 49 και της ίδιας ημέρας του 50 μ.Χ. Από τα ανωτέρω συνεπάγεται ότι ο Απόστο- λος των Εθνών έφθασε στην πόλη στις αρχές του 50 μ.Χ. Εάν ο Παύλος προηγουμένως πα- ρέμεινε κάποιες μέρες στην Αθήνα και λίγες μέρες στη Βέροια, τότε στους Φιλίππους και τη Θεσσαλονίκη έδρασε τον Οκτώβριο και Νοέμβριο του 49 μ.Χ. Πρβλ. Χ. Βούλγαρη, *Χρονο- λογία των γεγονότων του βίου του Αποστόλου Παύλου. Από της μεταστροφής αυτού μέχρι της Αποστολικής Συνόδου*, Αθήνα 1981, 57 κε.· Χ. Οικονόμου, *Η Συγκρότηση της Πρώτης Χρι- στιανικής Κοινότητας της Θεσσαλονίκης*, Θεσσαλονίκη: Πουρναρά 2002. 229. Η ηλικία του Π. πρέπει να ήταν πάνω από σαράντα ετών αφού στο *Φιλήμων* 9 (που γράφτηκε μεταξύ 55- 60) αυτοχαρακτηρίζεται ως *πρεσβύτες*, χαρακτηρισμός που σύμφωνα με τον Φίλιωνα (*Περί της κατά Μωυσέα Κοσμοποιίας* 3) χρησιμοποιείται για την ηλικία άνω των σαράντα εννιά.

3. Η αναφορά στον Goulder (*Type and History in Acts*, London 1964, 65. 97) ελήφθη από τον Οικονόμου, *Η Συγκρότηση της Πρώτης Χριστιανικής Κοινότητας*, 180-182.

4. Σε κάθε μέρος από τα τέσσερα, που είναι παράλληλα όχι μόνο μεταξύ τους αλλά και με το *Κατά Λουκά*, διακρίνει ο Goulder εννιά στοιχεία που απαντούν και στο Ευαγγέλιο: 1) εκλογή, 2) κατάβαση του Αγ. Πνεύματος, 3) κήρυγμα με βάπτισμα των πιστών, 4) θαυμα- στά έργα, 5) διωγμό, 6) σύναξη Εκκλησίας, 7) ψευδαπόστολοι, 8) πάθος και 9) ανάσταση.

A	B	Γ	Δ
κεφ. 1-5 Ιερουσαλήμ	6, 1-9, 31 Σαμάρεια	9, 32-12, 24 Ιουδαία	12, 25-28, 31 Εσχατιές γης
Ισραήλ	Σύνορα του Ισραήλ	Φοβούμενοι τον Θεό	Έθνη
Απόστολοι	Διάκονοι	Πέτρος	Παύλος

1. Η β' περιοδεία χαρακτηρίζεται από την καταγιστική κινητικότητα κατεξοχήν του Παύλου στον δακτύλιο της ανατολικής Μεσογείου. Ενώ ο Δευτερονομιστής και οι Προφήτες διακηρύσσουν την ιεραποδημία των εξόριστων Ιουδαίων και των εθνών στην Ιερουσαλήμ και μάλιστα το Ναό, όπου ανατέλλει το φως (Ησ. 60, 1 κε.) και στο Ευαγγέλιο του Λουκά δεσπόζει το Οδοιπορικό του Ιησού προς την πόλη του Δαβίδ (9, 51- 19, 27), οι Πρ. περιγράφουν την αντίστροφη φυγόκεντρη κίνηση από την Ιερουσαλήμ προς τα έθνη. Δεν αναμένει η «μήτηρ» Εκκλησία της Σιών τους άλλους «να πέσουν στα πόδια της», αλλά είναι εκείνη η οποία εξακτινώνεται σ' έναν παγκοσμιοποιημένο για πρώτη φορά στα ιστορικά χρονικά κόσμο (*Αύγουστος μοναρχήσαντος*). Ολόκληρο το βιβλίο των Πρ. αποτελεί ανάπτυξη της κατακλείδας του *Κατά Ματθαίον: Πορευθέντες μαθητεύσατε (!) πάντα τὰ ἔθνη* (28, 28). Όντως η «Εκκλησία γίνεται όταν ανοίγεται και θριαμβεύει όταν διώκεται»⁵. Το τέλος της πορείας έχει ήδη προσδιορι-

5. Πρόκειται για τίτλο του βιβλίου του Θ. Παπαθανασίου, *Η Ιεραποστολή ως Ελπίδα και ως Εφιάλτης*, Αθήνα: Εν Πλω 2008. Η απάντηση στο ερώτημα εάν αντίστοιχη κίνηση προϋπήρξε από την πλευρά του Ιουδαϊσμού έχει προκαλέσει διχασμό στην έρευνα. Σύνοψη των απόψεων που έχουν διατυπωθεί βλ. R.S. Ascough, *The Formation of Pauline Churches?* New York: Paulist 1998, 15-16. Ο ίδιος ερευνητής εξετάζει και το ερώτημα εάν ασκούσαν προπαγάνδα οι φιλοσοφικές σχολές, οι μυστηριακές θρησκείες και οι θίασοι/τα κολλήγια. Οι απόψεις δίστανται στο εάν η παρουσία των Ιουδαίων ήταν παθητική (περιοριζόμενη στο άνοιγμα της Συναγωγής προς τα έθνη) ή εάν εκδηλώθηκε δυναμικός ιουδαϊκός προσηλυτισμός, όπως φαίνονται να προϋποθέτουν τα Μτ. 23, 15 και Ιώσ, Αρχ. 20. 17-53 (όπου περιγράφεται η μεταβολή του βίου των *Αδιαβηνῶν [βασίλις Ἐλένη καὶ ὁ παῖς αὐτῆς Ἰζάτης] εἰς τὰ Ἰουδαίων ἔθνη* το 44-47 μ.Χ.). Ο M.F. Bird «Gentiles for Moses»: The Debate about the Nature and Intensity of Jewish Proselytizing Efforts in Ancient Judaism <http://www.bibleinterp.com/articles/gentile357918.shtml> καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η κάθε περίπτωση θα πρέπει να αντιμετωπισθεί ως ξεχωριστή κι ότι στον μεταιχμαλωσιακό Ιουδαϊσμό δεν παρατηρείται μία ομοιόμορφη τάση απέναντι στους εθνικούς. Γενικά ωστόσο μπορεί να σημειωθεί μία πρόθυμη αποδοχή των εθνικών, στην περίπτωση που επιθυμούν να γίνουν προσήλυτοι, όχι όμως

σθεί στην εισαγωγή των Πρ. με την προαναφερθείσα Διακήρυξη του Αναστάντος, η οποία εκπληρώνει την προφητεία του Ησαΐα περί του πάσχοντος Δούλου (49, 6)⁶. Αυτή η πορεία, η οποία προσδιορίζεται επακριβώς από τον Λουκά με ιδιαίτερη αναφορά των τοπικών θεσμών, δεν συνοδεύεται από αντίστοιχους χρονικούς προσδιορισμούς ή τουλάχιστον από συγχρονισμό με κάποιο κορυφαίο γεγονός της αντίστοιχης περιόδου της ρωμαϊκής ιστορίας, όπως συμβαίνει με τη γέννηση του Ιησού η οποία τέμνει το χρόνο (Λκ. 3, 1). Αντιθέτως, ο χρόνος της παρουσίας του Π. στα αστικά κέντρα της Μεσογείου παρουσιάζεται συνεχώς παρατεινόμενος. Στη Θεσσαλονίκη διατρίβει επί τουλάχιστον τρία Σάββατα, στην Κόρινθο παρα-

μία εσκεμμένη και συνειδητή ιεραποστολική δράση. Αυτή η στάση σίγουρα προκύπτει από την κατάσταση την οποία βιώνουν οι διάφορες ιουδαϊκές ομάδες στη Διασπορά. Σύμφωνα με το σχόλιο της Α. Τσαλαμπούνη στη δημοσίευση αυτού του άρθρου και την κοινοποίησή του στο ιστολόγιό της <http://biblicalstudiesblog.blogspot.com/> (20.08.2010) «το ζήτημα του ιουδαϊκού προσηλυτισμού δεν μπορεί να απαντηθεί με απόλυτη βεβαιότητα, δεδομένου ότι –όπως συμβαίνει γενικά με τις πηγές αυτής της εποχής– οι πληροφορίες είναι αποσπασματικές και ποικίλης αξιοπιστίας και προέλευσης. Ωστόσο –και χωρίς με αυτό να ακυρώνεται το τελικό συμπέρασμα του Bird– δε φαίνεται από κάποιες πηγές, με πολεμικό κυρίως εναντίον των Ιουδαίων ύφος, ότι ο προσηλυτισμός εθνικών ήταν πάντοτε ένα ακούσιο αποτέλεσμα της παρουσίας των ιουδαϊκών κοινοτήτων μέσα στις πόλεις των εθνικών. Αντίθετα κάποιες φορές ήταν μία περισσότερο συνειδητή πράξη. Οι κατηγορίες, για παράδειγμα, εναντίον των Ιουδαίων για προσηλυτισμό που προκάλεσαν την εκδίωξή τους από τη Ρώμη κατά καιρούς, κι όταν ακόμη ήταν ένα είδος “στημένης” και αβάσιμης κατηγορίας και φυσικά ήταν μεμονωμένα περιστατικά, μπόρεσαν να βρουν απήχηση προφανώς, γιατί υπήρχε η εντύπωση ήδη ότι οι Ιουδαίοι ή κάποιοι από αυτούς (οι οποίοι όμως για ευνόητους λόγους χαρακτηρίζονταν με το γενικό όρο “Ιουδαίοι”) προσπάθησαν να προσελεύσουν στην ιουδαϊκή πίστη εθνικούς. Είναι επίσης βέβαιο ότι ο βαθμός προσέλευσης διέφερε από κοινότητα σε κοινότητα ή από άτομο σε άτομο, όπως έδειξε ο S. Cohen στο πολύ κατατοπιστικό του άρθρο “Crossing the Boundaries and Becoming a Jew” (HTR 82: 1989, 13-33) κι αυτό συνδέεται άμεσα με την πολιτικοκοινωνική κατάσταση που επικρατούσε στις διάφορες περιοχές της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας». Στο πλαίσιο της παραπάνω συζήτησης θα πρέπει να ληφθεί υπόψη και το βιβλίο του Ιωνά αλλά και άλλα ιουδαϊκά κείμενα (π.χ. οι Σιβυλλικοί Χρησιμοί) που προϋποθέτουν πορεία προς τα έθνη.

6. Σχετικά με το γεγονός ότι τα έσχατα της γης δεν ταυτίζονται με τη Ρώμη αλλά με τη Σπανία (Ρωμ. 15, 24, 28) και μάλιστα με τα Γάδαιρα δυτικά του Γιβραλτάρ, βλ. E.E. Ellis, «The Ends of the Earth», *BBR* 1 (1991), 123-132. Σύμφωνα με τον Στράβωνα (3.1.8), *Γάδαιρα, πορθμῶ στενῶ διειρηγομένη νῆσος ἀπὸ τῆς Τουρδητανίας, διέχουσα τῆς Κάλπης περὶ ἑπτακοσίους καὶ πενήκοντα σταδίους· οἱ δὲ ὀκτακοσίους φασίν. ἔστι δ' ἡ νῆσος αὕτη τᾶλλα μὲν οὐδὲν διαφέρουσα τῶν ἄλλων, ἀνδρεία δὲ τῶν ἐνοικούντων τῇ περὶ τὰς ναυτιλίας καὶ φιλία πρὸς Ρωμαίους τοσαύτην ἐπίδοσιν εἰς πᾶσαν εὐτυχίαν ἔσχεν ὥστε καίπερ ἑσχάτη ἰδρυμένη τῆς γῆς ὀνομαστοτάτη τῶν ἀπασῶν ἐστίν. ἀλλὰ περὶ μὲν ταύτης ἐροῦμεν, ὅταν καὶ περὶ τῶν ἄλλων νήσων λέγομεν.*

μένει επί δεκαοκτάμηνο και στην Έφεσο επί τριετία (20, 31). Η Αθήνα, το κλεινόν άστυ, αποτελεί τη μοναδική εξαίρεση, αφού η πενιχρή ανταπόκριση στο κήρυγμα τής ανάστασης οδηγεί στην αποχώρηση του Π.

2. Αφορμή για τη συγκεκριμένη περιοδεία στάθηκε ο παροξυσμός (= η έξαψη των πνευμάτων και η λογομαχία) μεταξύ των κορυφαίων Παύλου και Ιωσήφ Βαρνάβα (= *υιός της παρακλήσεως/παρηγορίας*: Πρ. 4, 36) εξαιτίας της συμμετοχής του αποστάτη Ιωάννη Μάρκου: *Ο Βαρνάβας ήθελε να πάρει μαζί του τον Ιωάννη τον ονομαζόμενο Μάρκο. Ο Παύλος, όμως, είχε την αξίωση να μην πάρουν μαζί τους αυτόν που αποστάτησε από τη συντροφιά τους από την Παμφυλία και δεν συμπορεύτηκε στο έργο (του ευαγγελισμού). Τότε προκλήθηκε παροξυσμός ώστε να αποχωριστεί ο ένας από τον άλλο και ο Βαρνάβας αφού παρέλαβε τον Μάρκο εξέπλευσε για την Κύπρο* (15, 37-39)⁷. Όπως η έριδα μεταξύ των Ελληνιστών (των ελληνόφωνων Ιουδαιοχριστιανών από το εξωτερικό) και των Εβραίων της Εκκλησίας των Ιεροσολύμων στο 6, 1 κε. για την τροφοδοσία των χηρών των πρώτων, ίσως και για βαθύτερα αίτια (τη στάση των Χριστιανών απέναντι στο Ναό και το Νόμο), και το μαρτύριο εν συνεχεία του Πρωτοδιακόνου Στεφάνου έγιναν τελικά αφορμή για περαιτέρω διάδοση του Ευαγγελίου στη Σαμάρεια, έτσι και αυτή η ένταση και ο προκληθείς αποχωρισμός όχι μόνο δεν αποδιοργάνωσαν το έργο της μαρτυρίας του Λόγου αλλά συνήργησαν τελικά εις αγαθόν, αφού προκάλεσαν τη «χειραφέτηση» του Π. και οδήγησαν στην ιεραποστολή της Δύσης. Τόσο το αίσθημα του παροξυσμού και μάλιστα *δι' ασήμαντον αφορμήν*⁸ όσο και εκείνο του φόβου που αισθάνεται ακολούθως ο Π. στην Κόρινθο, αποτυπώνουν εκτός των άλλων

7. *Βαρναβᾶς δὲ ἐβούλετο συμπαραλαβεῖν καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μᾶρκον· Παῦλος δὲ ἤξιον, τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαμβάνειν τοῦτον. Ἐγένετο δὲ παροξυσμὸς ὥστε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, τὸν τε Βαρναβᾶν παραλαβόντα τὸν Μᾶρκον ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον.* Στον Κατάλογο του Μουρατόρι σημειώνεται ότι ο συγγραφέας των Πρ. ούτε το μαρτύριο του Πέτρου, ούτε τη μετάβαση του Παύλου στη Σπανία περιγράφει καθώς αυτά τα συμβάντα δεν τα έζησε.

8. Προφανώς κατόπιν αποκαταστάθηκαν οι σχέσεις των δύο αποστόλων (Α' Κορ. 9, 6) αλλά και η σχέση του Π. με τον Ιωάννη Μάρκο (Κολ. 4, 10· Φιλήμ. 24· Β' Τιμ. 4, 11). Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι ο συγγραφέας των Πρ., ο οποίος στη συγγραφή του πρώτου λόγου έχει στηριχθεί στο *Κατά Μάρκον*, δεν ταυτίζει άμεσα τον Ιωάννη Μάρκο με το συγγραφέα του αρχαιότερου Ευαγγελίου, το οποίο απευθυνόμενο μάλλον σε χριστιανούς της Ρώμης (όπως και ο Λουκάς) έχει οικουμενική προοπτική (πρβλ. Μκ. 7). Επίσης δεν καταγράφει την εξομάλυνση των σχέσεων των αποστόλων για να αποκαταστήσει το προφίλ και των δύο κορυφαίων αλλά και του Μάρκου.

λων ανάγλυφα την ανθρώπινη πλευρά του. Με αυτόν τον τρόπο ο Λουκάς καταδεικνύει ότι ο αποκλειστικός «ήρωας» του δεύτερου μέρους των Πρ. Παύλος δεν είναι ούτε Υπεράνθρωπος θεός ανήρ ούτε ταυτίζεται με τον απαθή Σοφό των Στωικών, αλλά είναι απόλυτα βρότειος, «ανθρώπινος». Στους κόλπους της Εκκλησίας η συμφωνία της δοξολογίας του τριαδικού Θεού μετά την Πεντηκοστή καταργεί την πολυγλωσσία της Βαβέλ αλλά όχι και την πολυφωνία που διασώζεται ακόμη και στην ίδια την Κ.Δ. Αυτοί, οι οποίοι τελικά ενεργούν ακόμη και μέσω των αδυναμιών των απεσταλμένων Τους, είναι ο γνωστός Άγνωστος Θεός, το Πνεύμα και ο Ανήρ-Υιός του Ανθρώπου, ο οποίος, όπως δηλώνεται στην Εισαγωγή κατά την Ανάληψη, θα ξαναέλθει για να κρίνει (1, 11· 17, 31).

3. Παραδόξως, ενώ ο Παύλος έχει πρωταγωνιστήσει για τη μη εφαρμογή του μωσαϊκού Νόμου και μάλιστα της περιτομής όσον αφορά στην είσοδο των *Ελλήνων* –των εθνικών– στην Εκκλησία και η Αποστολική Σύνοδος όντως δεν συμπεριέλαβε το συγκεκριμένο έθιμο στα δόγματα, τους Κανόνες της, εκείνος στην αρχή της περιουσίας του *περιτέμνει* τον Τιμόθεο *διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις· ἤδεισαν γὰρ ἅπαντες ὅτι Ἕλληνας ὁ πατήρ αὐτοῦ ὑπῆρχεν* (16, 3· πρβλ. 21, 23-26). Δεν διστάζει συνεπώς ακόμη και τον εαυτό του να ακυρώσει όταν πρόκειται για έθιμα και παραδόσεις που δεν θίγουν την *Παράδοση* του κηρύγματος της σωτηρίας την οποία μέσω της Ανάστασης παρέχει ο Χριστιανισμός.
4. Επιπλέον αυτή η συγκεκριμένη πορεία χαρακτηρίζεται από ανατροπές όσον αφορά στον προορισμό της. Ενώ ο Παύλος ως γόνος της κοσμοπολίτικης Ταρσού ακολουθεί κατά την ιεραποστολική του πορεία μια συγκεκριμένη στρατηγική (επισκέπτεται αστικά κέντρα της Μεσογείου⁹ και ρωμαϊκές κολωνίες [αποικίες] που βρίσκονταν σε κεντρικές οδικές αρτηρίες, όπως η Εγνατία στη Μακεδονία, ξεκινώντας πάντα το κήρυγμά του από τη Συναγωγή –Χάβρα– των Ιουδαίων¹⁰), ο προγραμματισμός του επα-

9. Σύμφωνα με τον J.D.G. Dunn, *Beginnings from Jerusalem*, Michigan: Eedermans 2009, 556-7 ο Π. επέλεγε τις πόλεις καθώς αποτελούσαν διοικητικά κέντρα και τόπο κατοικίας μετοίκων, στοιχεία τα οποία θα μπορούσαν να γίνουν αφορμή διάδοσης του Ευαγγελίου στην περιφέρεια. Σε αυτές (τις πόλεις) υπήρχε επίσης ιουδαϊκή Συναγωγή, η δυνατότητα για τον Π. να εργαστεί αλλά και η αρτιότερη κατανόηση της Ελληνικής σε αντίθεση για παράδειγμα με τα Λύστρα όπου ένεκα της χρήσης της τοπικής διαλέκτου απαντά ασυνενοησία (14, 11-18). Επίσης σε μεγάλες πόλεις μικρές κοινότητες (όπως αυτές των Χριστιανών) περνούσαν μάλλον απαρατήρητες.

10. Στο Β' Κορ. 11, 24 ο Π. στον Κατάλογο των Παθημάτων του υπογραμμίζει ότι πέ-

νειλημμένως ματαιώνεται και μάλιστα άρδην. Ενώ οι Ευαγγελιστές Παύλος και Σίλας ξεκινούν από την Αντιόχεια, όπου διέτριβον, με τον αρχικό στόχο, αφού επιστρέψουν στα μέρη όπου είχαν κηρύξει στην α΄ περιόδεια, να επισκεφθούν τους αδελφούς σε κάθε πόλη όπου είχαν καταγγείλει το λόγο του Κυρίου και να εξετάσουν πώς είναι (15, 36)¹¹, ο παροξυσμός οδηγεί τον Π. στα πάτρια εδάφη της Κιλικίας και κατόπιν στη Δέρβη και στα Λύστρα. Μετά ταύτα ακολουθώντας τη Σεβαστή Οδό (Via Sebaste), *διήλθον την Φρυγίαν και Γαλατικὴν χώραν κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ* (16, 6). Πάλι *ἐλθόντες κατὰ τὴν Μυσίαν ἐπέιραζον εἰς τὴν Βιθυνίαν πορευθῆναι, καὶ οὐκ εἶασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα Ἰησοῦ* (16, 7). Τελικά διὰ του οράματος του Μακεδόνα και της παράκλησής του *διαβὰς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν* (16, 9) κατευθύνονται από την Τρωάδα στην Ευρώπη. Και εκεί παρουσιάζονται να μεταβαίνουν μέσω της Εγνατίας και διὰ θαλάσσης σε διάφορα αστικά κέντρα αγόμενοι και φερόμενοι κυρίως από τους Ιουδαίους. Ο ίδιος ο Π. χωρίς να το έχει σχεδιάσει και χωρίς να το επιθυμεί φθάνει στην Αθήνα, η οποία για τους υπόλοιπους Ρωμαίους πολίτες αποτελούσε κατεξοχήν ελκυστικό προορισμό. Τελικά το ίδιο Πνεῦμα θα οδηγήσει τον Π. στην Ιερουσαλήμ από όπου παρά τον διωγμό που υφίσταται από τους ομοφύλους του και παρά την οδυσσειακή περιπέτεια ενός ποντοπόρου ταξιδιού θα καταλήξει με θαυμαστό τρόπο στη Ρώμη.

5. Γενικότερα σε μία εποχή που ανθούσε η προπαγάνδα της Ρωμαϊκής Ειρήνης (Pax Romana) και του Αυγούστου, ο ιατρός Λουκάς, προφανώς εμπνεόμενος από το Πνεῦμα, γράφει μία παγκόσμια αντι-ιστορία μίας εναλλακτικής Pax που ενώ φαινομενικά κινείται παράλληλα με τη ρωμαϊκή, τοπικά και τροπικά βρίσκεται στον αντίποδά της. Η Οδός (όπως ονομάζεται αρχικά ο Χριστιανισμός: 9, 2), ενώ όχι μόνο δεν αρνείται τα θετικά της παγκοσμιοποιημένης αυτοκρατορίας, αλλά κατεξοχήν μέσω του Π. αξιοποιεί στο έπακρο την Κοινή Ελληνική γλώσσα, το διαδίκτυο επικοινωνίας και την ιθαγένεια του «Ευρωπαϊού»-Ρωμαίου πολίτη, διαγράφει μια πορεία αντίστροφη προς την πορεία που είχε ακολουθήσει ο Αλέξανδρος και ο Οκταβιανός Αύγουστος. Χρησιμοποιώντας τα ακριβώς αντίθετα μέσα από

ντε φορές ραβδίστηκε τεσσαράκοντα παρά μία. Πρόκειται για την ποινή που επιβαλλόταν στη Συναγωγή.

11. *Ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψόμεθα τοὺς ἀδελφοὺς κατὰ πόλιν πᾶσαν ἐν αἷς καταγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου πῶς ἔχουσιν.*

αυτά της εκάστοτε εξουσίας και του πλανητάρχη Καίσαρα πορεύεται ακάθεκτη *ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς* με μοναδικό της ὄπλο όχι την παιδεία, τη ρώμη, τη σοφία και την Τύχη, αλλά το λόγο. Τελικά ο Χριστιανισμός φθάνει προοδευτικά από την Ανατολή στη Δύση γεφυρώνοντας έτσι το «πολιτιστικό» χάσμα μεταξύ Ιεροσολύμων, Αθηνών και Ρώμης.

6. Επί τη βάσει των ανωτέρω, ορθώς επικρίθηκε ο εκ των υστέρων δοθείς τίτλος *Πράξεις των Αποστόλων*¹², καθώς το συγκεκριμένο έργο αφορά στη Μαρτυρία του Πνεύματος. Αυτό το στοιχείο εξαιρεί ο Λουκάς με μια παραδοξότητα που σκοπίμως εκτίθεται στον Πρόλογο του δίτομου έργου του, προκειμένου να κεντρίσει το ενδιαφέρον του αναγνώστη/ακροατή¹³. Οι απόστολοι δεν ονομάζονται *υπηρέτες* ή *μάρτυρες του Κυρίου Ιησού* (όπως στον Πρόλογο των Πρ. 1, 8), αλλά *του λόγου*¹⁴. Με αυτόν τον τρόπο ο Έλληνας ιστορικός εκφράζει, ίσως και σε αντίθεση προς το δόγμα παρά Καίσαρος (Λκ. 2, 1), τον καταλυτικό κυριαρχικό ρόλο του *Ευ-αγγελίου*¹⁵. Είναι χαρακτηριστικό ότι, ενώ στα ιστορικά έργα της ελληνορωμαϊκής περιόδου δεσπόζουν οι γενεαλογίες και οι μάχες των εθνών, το 22,5% του συνολικού περιεχομένου των Πρ. απαρτίζεται από δώδεκα εκτενείς Ομιλίες. Αυτές εκτός των άλλων θέλουν να καταδείξουν ότι τελικά κινητήριοι μοχλός της Ιστορίας της θείας Οικονομίας δεν είναι άλλος από το Κήρυγμα, την αυθεντική μαρτυρία των Αποστόλων της Εκκλησίας σχετικά με τον εσταυρωμένο, αναστημένο και επανερχόμενο Μεσσία. Χαρακτηριστική είναι η σκηνή 10, 34-43, όπου κατά τη διάρκεια της λαλιάς του Πέτρου επαναλαμβάνεται η Πεντηκοστή σε ανθρώπους εθνικούς, οι οποίοι κατηχούνται/υπ-ακούουν τον Λόγο: *Ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα ἐπέπεσεν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας τὸν λόγον* (10, 44· πρβλ. 13, 46). Κάτι

12. Πρβλ. Χ. Οικονόμου, *Το πρόβλημα του τίτλου Πράξεις (των) Αποστόλων*, Θεσσαλονίκη 1995, passim.

13. Σύμφωνα με τον Λουκιανό (*Περὶ τοῦ πῶς δεῖ Ἱστορίαν συγγράφειν* 53), ο ιστορικός *ὅπότεν δὲ καὶ προσιμιάζεται, ἀπὸ δυοῖν μόνον ἄρζεται, οὐχ ὥσπερ οἱ ῥήτορες ἀπὸ τριῶν, ἀλλὰ τὸ τῆς ἐνόιας παρὲς προσοχὴν καὶ εὐμάθειαν εὐπορήσει τοῖς ἀκούουσι. Προσέξουσι μὲν γὰρ αὐτῷ ἢν δείξῃ ὡς περὶ μεγάλων ἢ ἀναγκαίων ἢ οἰκείων ἢ χρησίμων ἐρεῖ. Εὐμαθῆ δὲ καὶ σαφῆ τὰ ὕστερα ποιήσει τὰς αἰτίας προεκτιθέμενος καὶ περιορίζων τὰ κεφάλαια τῶν γεγενημένων. τοιοῦτοις προσιμίαις οἱ ἄριστοι τῶν συγγραφέων ἐχρήσαντο.*

14. Στο Πρ. 1, 17. 25 γίνεται αναφορά στη *διακονία* και μάλιστα στο 6, 4 *του λόγου*.

15. Στα ελληνικά ηχεί *παράδοξο* (πρβλ. Πλάτων, *Θεαίτητος* 173c· Ευριπίδης, *Μήδεια* 588). Σημειωτέον ότι σε κανένα σημείο του έργου δεν ταυτίζει ο Έλληνας συγγραφέας τον Ιησού Χριστό με το Λόγο, όπως συμβαίνει, αντιθέτως, στον Πρόλογο του Ιω.

αντίστοιχο συμβαίνει και με το Κήρυγμα του Παύλου στην Αντιόχεια της Πισιδίας (13, 14-52). Οι μεν Ιουδαίοι *ἀντέλεγον βλασφημοῦντες* (στ. 45), οι δε Ἕλληνες κατέκλυσαν τη Συναγωγή *ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ Κυρίου* (στ. 42) και *ἔχαιρον καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ Κυρίου καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον· διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ Κυρίου δι' ὅλης τῆς χώρας*. Ἦδη στο Πρ. 12, 24, διὰ της ἐξ ὑψους Δυνάμεως, της ρώμης του Αγ. Πνεύματος, ο λόγος (ὡσάν να εἶναι πρόσωπο) μέσα ἀπό κρίσεις-διωγμούς αυξάνει και πολυπλασιάζεται (πρβλ. 13, 48-49· 19, 20)¹⁶. Ἐτσι αναδεικνύεται η ἐνέργεια του θεϊκού ρήματος, το οποίο παρότι «εκπέμπεται» ἀπό ιδιώτες στη δημόδη-Κοινὴ Ἑλληνικὴ και ὄχι στη λόγια αττικὴ και εἶναι βραχύ¹⁷ αναδημιουργεῖ ψυχές και σώματα (πρβλ. θεραπεία του χωλοῦ Πρ. 3) ἀλλὰ προκαλεῖ κρίση και τιμωρία (πρβλ. επεισόδιο Ἀνανία και Σαπφείρας Πρ. 4). Σημειωτέον ὅτι στις Ομιλίες των Πρ. δεσπάζουν η Ἀπολογία του Στεφάνου (Πρ. 7) και η Δημηγορία του Παύλου στον Ἄρειο Πάγο (Πρ. 17, 23-31) που κυριολεκτικὰ «σαρώνουν» τα ερεῖσματα κάθε religio-θρησκείας (ιουδαϊκῆς και ἑλληνικῆς): τον εγκιβωτισμό του Θεοῦ στο ἅγιον Ὄρος της Σιών και το Ναό και την καθιέρωση ἐμπορικῆς σχέσης μαζί Του μέσω της θυσίας.

7. Ολόκληρο το δίτομο σύγγραμμα του Λουκά θα μπορούσε εντέλει ἴσως να χαρακτηριστεῖ και ως οι *αντι-Πράξεις του Ἰησοῦ*. Ἀντί των Πράξεων-θριάμβων του Καίσαρα ἐξαίρεται ο *Θρίαμβος*, το Οδοιπορικὸ του Ἰησοῦ *προς το Πάθος* (που τον αναμένει στην Ἱερουσαλήμ), ἀλλὰ και ο θρίαμβος του δέσμιου ναυαγοῦ Παύλου στη Ρώμη *μέσω του Πάθους*. Ο Ἰησοῦς, ο οποίος δεν παραδίδει το Πνεῦμα Του με την κραυγὴ *Ἐλωι Ἐλωι λεμα σαβαχθα-νι;* (Μκ. 15, 34 = Ψ. 22, 2) ἀλλὰ με τον ψαλμικὸ στίχο *Πάτερ εἰς χειρὰς σου παρατίθεμαι τὸ Πνεῦμα μου* (23, 45 = Ψ. 31, 6), εἶναι ο ἀληθινὰ σοφός, πρᾶος και δίκαιος Υἱός του Θεοῦ και Ἀυτὸς χορηγεῖ διὰ της Ευχαριστίας και της Κοινωνίας τον πραγματικὸ ἄρτο. Ἀυτὸς πραγματικὰ υψώνεται και ἐνθρονίζεται διὰ της Ἀνάληψης στον Ουρανὸ, προκειμένου να ἐπανεέλθει ως Κριτής. Ταυτόχρονα ὁμως στο μεσοδιάστημα δρα καταλυτικὰ στον Κόσμο και την Ἱστορία²⁰ *ὅπως ἂν ἔλθωσιν καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ Κυρίου* (3, 20).

16. Στην Π.Δ. το ἴδιο γεγονός συνδέεται με τη θεϊκὴ εὐλογία προς τον Πρωτοάνθρωπο (Γέν. 1, 22. 28· 8, 17) και ἰδιαίτερα προς τον ἐκλεκτὸ λαό (Γέν. 47, 27· Ἐξ. 1, 7· πρβλ. Πρ. 7, 17) και προϋποθέτει την εφαρμογὴ της Τορά (Δτ. 12, 28· Ἱερ. 11, 6).

17. Στο συμπέρασμα αὐτὸ καταλήγει ὁποῖος συγκρίνει τις Ομιλίες των Πρ. με αὐτές του Ἰωσήπου.

Χαρακτηριστικός είναι ο παραλληλισμός μεταξύ Ευαγγελίου και Πράξεων, αλλά και εντός του *Δευτέρου Λόγου* των Πράξεων του Πέτρου και αυτών του Παύλου (*Βίων Παραλλήλων*). Στους παρακάτω πίνακες με έντονη γραφή επισημαίνουμε τις περικοπές όπου εντάσσεται η Παρουσία του Π. στην Ελλάδα:

Ευαγγέλιο

1, 1-4: Πρόλογος αφιερωμένος στον Θεόφιλο
 3, 21: Προσευχή Ιησού κατά τη Βάπτιση
 3, 22: Κάθοδος του Αγ. Πνεύματος
 4, 16-30: Εναρκτήρια προγραμματική Ομιλία Ι. Χριστού
 Εκπλήρωση Προφητείας, άρνησή του
 5, 17-26: Θεραπεία παραλύτου από τον Ι. Χριστό
 5, 29- 6, 11: Σύγκρουση με τη θρησκ. ηγεσία
 7, 1-10: Πρόσκληση Κεντυρίωνα-πίστη
 7, 11-17: Ανάσταση μονογενούς Ναϊν
 9, 7-9: Μαρτύριο Ιωάννη, μαρτυρία Ι. Χριστού

10, 1-12: Αποστολή Εβδομήκοντα

9, 51-19, 28: Οδοιπορικό στο Πάθος
 13, 33: Προφητεία Μαρτυρίου
 22, 21-36: Κατήχηση μαθητών
 22-23: Δίκες Ιησού με εμπλοκή Ηρώδη

Θετ. αντιμετώπιση από τους Ρωμαίους

Πέτρος

2,1-4: Δωρεά Αγ. Πνεύματος
 2,14-20: Αποστολικό Κήρυγμα

Πράξεις

1,1-5: Πρόλογος αφιερωμένος στον Θεόφιλο
 1, 14: Προσευχή μαθητών στο υπερώο
 2, 1-13: Κάθοδος του Αγ. Πνεύματος
 2, 14-20: Εναρκτήρια Ομιλία Πέτρου
 Εκπλήρωση Προφ., άρνηση Ι. Χριστού
 3, 1-10: Θεραπεία παραλύτου από τον Πέτρο
 4, 1- 8, 3: Σύγκρουση με τη θρησκ. ηγεσία
 10: Πρόσκληση Κεντυρίωνα-πίστη
 9, 36-43: Ανάσταση Ταβιθά
 7, 60: Μαρτύριο Στεφάνου, μαρτυρία Ι. Χριστού

13-20: Ιεραποστολή Παύλου

19, 21-21, 17: «Οδοιπορικό» Παύλου
 21, 23: Προφητεία Μαρτυρίου
 20,18-35: Κατήχηση πρεσβυτέρων Μιλήτου
 23-26: Δίκες Παύλου με εμπλοκή Ηρώδη

Παύλος

13, 1-3: Δωρεά Αγ. Πνεύματος
 13, 16-40: Αποστολικό Κήρυγμα

3,1-10: Θεραπεία εκ γενετής παραλύτου	14, 8-13: Θεραπεία εκ γενετής παραλύτου
3,12-13: Επεξήγηση Πέτρου – Άνδρες	14, 15-17: Επεξήγηση Παύλου – Άνδρες
8, 19-20: Αντιμετώπιση μάγου Σίμωνα	13, 6: Αντιμετώπιση μάγου Ελύμα
9, 36-42: Ανάσταση Δορκάδος	20, 9-12: Ανάσταση Ευτυχούς
10-11: Ιεραποστολή στα έθνη	13-21: Ιεραποστολή στα έθνη
10, 25: Απώθηση προσκύνησης	14, 13: Απώθηση προσκύνησης
11, 2-18: Υπεράσπιση της Ιεραπ. των εθνών	15, 4: Υπεράσπιση της Ιεραπ. των εθνών
12, 4-11: Φυλάκιση και απελευθέρωση	21-28: Φυλάκιση και απελευθέρωση

Από τις ανωτέρω αντιστοιχίες αλλά και από το γεγονός ότι (α) αρκετά στοιχεία του *Κατά Λουκάν* εκπληρώνονται στις *Πράξεις* αλλά και (β) στα δύο βιβλία δίνεται έμφαση στην εκπλήρωση των παλαιδιαθητικών Γραφών (πρβλ. το γεγονός της Μεταμορφώσεως/Αναλήψεως ως απαρχής της Εξόδου/Οδοιπορικού προς την Ιερουσαλήμ που έχει δευτερονομιστικά χαρακτηριστικά Λκ. 9, 28-31), οι ακροατές κατανοούν τη συνέχεια στο έργο της θείας Οικονομίας: Νόμος, Προφήτες, Ιησούς και αποστολική Εκκλησία αποτελούν μια συνέχεια που φθάνει έως τις ημέρες τους και κατευθύνεται από τον Θεό και το Πνεύμα Του, που ανατρέπουν τους ισχυρούς και υπερνικούν τους νόμους της φύσεως. Ιδιαίτερα η εποχή που βιώνουν με τη συσσωμάτωσή τους στον Χριστό είναι εποχή λύτρωσης και άφεσης (Λκ. 4, 18= Λευ. 25, 10). Με τον παραλληλισμό μεταξύ Πέτρου και Παύλου, αλλά και την έμμεση αντιστοιχία μεταξύ του Ιησού και του Στεφάνου αλλά και του Παύλου, ο ακροατής κατανοεί ότι αυτοί οι δύο μαθητές που δεν χρημάτισαν «απόστολοι», αυτόπτες μάρτυρες της επίγειας πορείας και Εξόδου του Ιησού, χαριτώθηκαν από τον Ιησού και το Πνεύμα Του με την ίδια διακονία και αυθεντία. Συνεπώς και το κήρυγμά τους που αμφισβητεί τον ένα Ναό, την περιτομή και τα άλλα εξωτερικά «προνόμια» του Ισραήλ αλλά και της θρησκείας γενικότερα συνάδει με τη διδασκαλία της Εκκλησίας.

Προκειμένου να γίνει ο ακροατής κοινωνός του έργου του, ο Λουκάς επιστρατεύει το δραματικό επεισοδιακό ύφος. Η αφήγηση αποτελείται από σύντομα κλειστά επεισόδια (που λειτουργούν σχεδόν αυτόνομα), και είναι άκρως «οικονομική»: μεταδίδονται μόνον οι λεπτομέρειες εκείνες που είναι απαραίτητες για την αποκρυπτογράφηση του μηνύματος του βιβλίου, καθώς σκοπός

της δραματικής αφήγησης είναι να «κατηχήσει» συγκεκριμένα προγράμματα και θέσεις. Το μήνυμα εκάστου επεισοδίου δεν παρουσιάζεται άμεσα. Είναι μάλλον κρυμμένο στην απλή περιγραφή και συμπλοκή των γεγονότων, στον τρόπο δηλαδή που αφηγείται ο συγγραφέας των γεγονότων και παρουσιάζει τους χαρακτήρες των ηρώων του. Κατά την αφήγηση επιστρατεύεται η *περιπέτεια* (suspence) καθώς μέσω της καθυστέρησης δεν δίνεται η πληροφορία στο σημείο όπου αναμένει ο ακροατής. Παρουσιάζονται επίσης σκόπιμα τα λεγόμενα κενά (gaps): στοιχεία ή συμβάντα παραδίδονται αποσπασματικά προκειμένου ο ακροατής επί τη βάση της πληροφορίας που έχει λάβει ήδη από το κείμενο ή έχει εγκολπωθεί μέσω της «αποστήθισης» των Γραφών ή γνωρίζει ήδη από το περιβάλλον και τον κόσμο του, να συμμετάσχει στο δρώμενο του Κειμένου¹⁸. Επιστρατεύονται επίσης η δραματική ειρωνεία, η έκπληξη όπως στο επεισόδιο του Ανανία και της Σαπφείρας (Πρ. 4)¹⁹ αλλά και ο πνευματώδης τρόπος (το χιούμορ). Με ιδιαίτερη χάρη (η οποία ίσως προκαλεί και την ψυχαγωγία του αναγνώστη²⁰) περιγράφονται οι αντιδράσεις της μικρής Ρόδης, η οποία αφήνει εκτεθειμένο τον δραπέτη Πέτρο, να αναμένει στη θύρα (Πρ. 12, 14-17) ή των αποστόλων Βαρνάβα και Παύλου (14, 12-14), οι οποίοι ενεοί αντικρίζουν ξαφνικά τους Λυκαονείς να τους αποθεώνουν σε μία αλλόκοτη γλώσσα²¹. Κάποτε και οι ανθρώπινες στιγμές των πρωτα-

18. Πολύ κατατοπιστική είναι **σχετικά η εξής Διατριβή**: Kathy Reiko Maxwell, *Hearing between the Lines: The Audience as Fellow-Worker in Luke-Acts and Its Literary Milieu*. PhD diss. Baylor University, 2007. https://beardocs.baylor.edu/bitstream/2104/5142/1/kathy_maxwell_phd.pdf, 283 κε.

19. Βλ. **σχετικά** David R. McCabe, *How to Kill Things with Words: Ananias and Sapphira under the Apostolic-Prophetic Speech-Act of Divine Judgment (Acts 4:32-5:11)*. PhD diss. University of Edinburgh, 2008. <http://www.era.lib.ed.ac.uk/bitstream/1842/2667/2/McCabe%20D%20thesis%2008.pdf>.

20. Ο Pervo, *Profit with Delight* υποστήριξε ότι πρόκειται για μια ιστορική νουβέλα. Απαριθμεί τριάντα τρία επεισόδια με φυλακίσεις, περιπετειώδεις και θαυμαστές αποδράσεις, μαρτύρια, δίκες ναυάγια, αλλά και τη χρήση ειρωνείας και εμπαιγμού. Ως παράδειγμα κομίζει την *Καλιρρόη* της οποίας η συγγραφή τοποθετείται μεταξύ 25 π.Χ. και 50 μ.Χ. Το σκηνικό εντοπίζεται στην ανατολική Μεσόγειο (Μίλητος) και εμπεριέχει ιστορικές λεπτομέρειες, θαλάσσια ταξίδια και ναυάγιο, επίσκεψη στην Αθήνα, Ομιλίες, απροσδόκητες αποδράσεις, σωτηρία την τελευταία στιγμή, δίκες, αλλά και δικαίωση μπροστά στον Κριτή. Κυριαρχεί, βέβαια, το ερωτικό στοιχείο, αλλά εμπεριέχει και ηθικά διδάγματα όπως επιβράβευση πιστότητας και τιμιότητας.

21. Δεν είναι τελικά συμπτωματικό, ότι οι περισσότερες χριστολογικές και ιδίως θεομητορικές εορτές του χρόνου είναι εμπνευσμένες από την πένα του «ζωγράφου» (κατά την παράδοση 5ος αι. μ.Χ.) Λουκά.

γωνιστών περιγράφονται με ιδιαίτερη λεπτομέρεια²². Επικά χαρακτηριστικά παρουσιάζει ιδιαιτέρως η οδύσσεια/αινειάδα του Παύλου από την Τρωάδα-«Τροία» διά της Ιερουσαλήμ στη Ρώμη, μέσω διωγμών, φυλακίσεων και ναυαγίων. Αναδεικνύεται έτσι η δικαιοσύνη του «ήρωα», το γεγονός ότι η πορεία του συνάδει και με τη θεϊκή ευδοκία, η οποία δημιουργεί έναν καινούργιο κόσμο. Η οδύσσεια αυτή με την εκπληκτική εναλλαγή συναισθημάτων, αντιστοιχεί στο Οδοιπορικό του Ιησού προς το Πάθος, το οποίο, επιπλέον, καταλαμβάνει το 1/3 του Ευαγγελίου και έχει κυκλική επικεντρική δομή.

Με τα ανωτέρω στοιχεία ο ακροατής των Πρ. συμμετέχει ενεργά στη διάμρφωση του ευαγγελικού μηνύματος του δίτομου έργου του Λουκά. Σημειωτέον ότι σκοπίμως το βιβλίο των Πρ. έχει έναν «ανοικτό» επίλογο. Ενώ ο επίλογος των Πράξεων του Υπερανθρώπου γράφτηκε με το θάνατό του (πρβλ. το τέλος του Ηρώδη· Πρ. 22-23), ο επίλογος των Πράξεων του Ιησού και του Πνεύματος, της *Μαρτυρίας του Λόγου* δεν έχει ακόμη γραφεί. Κάθε Θεόφιλος προσκαλείται μέσω της μαρτυρίας να ενταχθεί στο *ήμεις* της Εκκλησίας και να γίνει μάρτυς, προκειμένου το Ευαγγέλιο να γράψει ιστορία αλλά και η ιστορία να φωτιστεί από το Ευαγγέλιο των Εσχάτων: *οὕτως γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ Κύριος· «τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς»* (Πρ. 13, 47· 28, 28· Ησ. 49, 6).

22. Πρβλ. στο Ευαγγέλιο τις αντιδράσεις της Θεοτόκου στα κεφ. 1-2, τον ιδρώτα της αγωνίας του Ιησού με τους θρόμβους αίματος στη Γεθσημανή (22, 44), αλλά και τη συνομιλία του με τους μαθητές καθ' οδόν προς Εμμαούς (24, 13-32).

Ι. ΔΕΥΤΕΡΗ ΙΕΡΑΠΟΣΤΟΛΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΕΙΑ

Α. Η ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΣΤΗΝ ΤΡΩΑΔΑ

Ι. «ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗ» ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ

ΚΕΦ. 15

- ³⁵ Παῦλος δὲ καὶ Βαρναβᾶς διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ διδάσκοντες καὶ εὐαγγελιζόμενοι μετὰ καὶ ἐτέρων πολλῶν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου.
- ³⁶ Μετὰ δέ τινος ἡμέρας εἶπεν πρὸς Βαρναβᾶν Παῦλος· *ἐπιστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς κατὰ πόλιν πᾶσαν ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ Κυρίου πῶς ἔχουσιν.*
- ³⁷ Βαρναβᾶς δὲ ἐβούλετο συμπαραλαβεῖν καὶ τὸν Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μᾶρκον·
- ³⁸ Παῦλος δὲ ἠξίου, τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον μὴ συμπαραλαμβάνειν τοῦτον.
- ³⁹ Ἐγένετο δὲ παροξυσμὸς ὥστε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, τὸν τε Βαρναβᾶν παραλαβόντα τὸν Μᾶρκον ἐκπλεῦσαι εἰς Κύπρον,

- ³⁵ Ο Παῦλος και ο Βαρνάβας ἔμεναν στην Αντιόχεια διδάσκοντες και ευαγγελιζόμενοι με άλλους πολλούς το λόγο του Κυρίου.
- ³⁶ Μετά από μερικές μέρες εἶπε ο Παῦλος στον Βαρνάβα: «Ἄς επιστρέψουμε και ας επισκεφθούμε τους ἀδελφούς μας σε κάθε μία ἀπό τις πόλεις, στις οποίες κηρύξαμε το λόγο του Θεού, για να δούμε πῶς ἔχουν».
- ³⁷ Ο Βαρνάβας ἠθέλε να πάρει μαζί του τον Ἰωάννη τον ονομαζόμενο Μάρκο.
- ³⁸ Ο Παῦλος, ὁμως, εἶχε την ἀξίωση να μην πάρουν μαζί τους αὐτόν που ἀποστάτησε ἀπὸ τη συντροφιά τους ἀπὸ την Παμφυλία και δεν συμπορεύτηκε στο ἔργο (του ευαγγελισμοῦ).
- ³⁹ Τότε προκλήθηκε παροξυσμὸς ὥστε να ἀποχωριστεῖ ο ἕνας ἀπὸ τον ἄλλο και ο Βαρνάβας ἀφού παρέλαβε τον Μάρκο ἀπέπλευσε για την Κύπρο.

II. ΕΠΙΛΟΓΗ ΝΕΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ (ΣΙΛΑ ΚΑΙ ΤΙΜΟΘΕΟΥ)

⁴⁰ Παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος Σιλᾶν ἐξῆλθεν παραδοθεὶς τῇ Χάριτι τοῦ Κυρίου ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν.

⁴¹ Διήρχετο δὲ τὴν Συρίαν καὶ [τὴν] Κιλικίαν ἐπιστηρίζων τὰς Ἐκκλησίας.

ΚΕΦ. 16

¹ Κατήνησεν δὲ [καὶ] εἰς Δέρβην καὶ εἰς Λύστραν. καὶ ἰδοὺ μαθητῆς τις ἦν ἐκεῖ ὀνόματι Τιμόθεος, υἱὸς γυναικὸς Ἰουδαίας πιστῆς, πατρὸς δὲ Ἑλλήνος,

² ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν Λύστροις καὶ Ἰκονίῳ ἀδελφῶν.

³ Τοῦτον ἠθέλησεν ὁ Παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν, καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτὸν διὰ τοὺς Ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις· ἤδεισαν γὰρ ἅπαντες ὅτι Ἑλλήν ὁ πατὴρ αὐτοῦ ὑπῆρχεν.

⁴⁰ Ο δε Παῦλος αφού επέλεξε τον Σίλα αναχώρησε, παραδοθείς στη Χάρη του Κυρίου από τους αδελφούς.

⁴¹ Και περιόδευε τη Συρία και την Κιλικία στηρίζοντας τις Εκκλησίες.

¹ Ἐφθασε στη Δέρβη και στα Λύστρα. Και ἰδοὺ κάποιος μαθητῆς ἦταν ἐκεῖ, ονομαζόμενος Τιμόθεος, ἀπὸ μητέρα Ἰουδαία πιστή και ἀπὸ πατέρα Ἑλληνα,

² ο οποίος εἶχε την καλή μαρτυρία ἀπὸ τους αδελφούς στα Λύστρα και στο Ἰκόνιο.

³ Αὐτὸν θέλησε ο Παῦλος να ἐξελθεῖ μαζί του. Και αφού τον πήρε, του ἔκανε περιτομή ἐξαιτίας των Ἰουδαίων που ἦταν στα μέρη ἐκεῖνα, διότι ὅλοι γνώριζαν ὅτι ο πατέρας του ἦταν Ἑλληνας.

III. ΠΟΡΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΣΙΑ

⁴ Ὡς δὲ διεπορεύοντο τὰς πόλεις, παρεδίδοσαν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις.

⁴ Καθὼς περνούσαν ἀπὸ τις πόλεις τοὺς παρέδιδαν να τηροῦν τις αποφάσεις, που εἶχαν ληφθεῖ ἀπὸ τους ἀποστόλους και τους πρεσβυτέρους των ευρισκόμενων στην Ἱερουσαλήμ.

- 5 Αί μὲν οὖν Ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθ' ἡμέραν.
- 6 Διήλθον δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ Γαλατικὴν χώραν· κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ Ἀσίᾳ·
- 7 ἐλθόντες δὲ κατὰ τὴν Μυσίαν ἐπείραζον (D: ἤθελον) εἰς τὴν Βιθυνίαν πορευθῆναι, καὶ οὐκ εἶασεν αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα Ἰησοῦ·

- 5 Καὶ οἱ Ἐκκλησίαι στερεώνονταν στὴν πίστη καὶ πληθύνονταν στὸν ἀριθμὸ καθημερινῶς.
- 6 Πέρασαν δε τὴ Φρυγία καὶ τὴ χώρα τῆς Γαλατίας, ἐπειδὴ ἐμποδίστηκαν ἀπὸ τὸ Ἅγιο Πνεῦμα νὰ κηρύξουν τὸ λόγο στὴν (ἐπαρχία) Ἀσία.
- 7 Ἐλθόντες δε στὴ Μυσία δοκίμαζαν νὰ μεταβούν στὴ Βιθυνία. Ἀλλὰ δὲν τοὺς ἀφήσε τὸ Πνεῦμα τοῦ Ἰησοῦ.

IV. ΤΟ ΟΡΑΜΑ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΑ

- 8 Παρελθόντες δὲ τὴν Μυσίαν κατέβησαν εἰς Τρωάδα.
- 9 Καὶ ὄραμα διὰ [τῆς Σ] νυκτὸς τῷ Παύλῳ ὄφθη:²³ ²⁴ἀνὴρ Μακεδῶν τις ἦν ἐστὼς καὶ παρακαλῶν αὐτὸν καὶ λέγων·
Διαβὰς εἰς Μακεδονίαν βοήθησον ἡμῖν.
- 10 Ὡς δὲ τὸ ὄραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελεθεῖν εἰς Μακεδονίαν συμβιβάζοντες²⁵ ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Θεὸς εὐαγγελίσασθαι αὐτοὺς [τοὺς ἐν τῇ Μακεδονίᾳ].

- 8 Ἀφοῦ δε πέρασαν τὴ Μυσία κατέβηκαν στὴν Τρωάδα.
- 9 Καὶ ὄραμα παρουσιάσθηκε τὴ νύκτα στὸν Παῦλο: Κάποιος ἀνδρὰς Μακεδόνας στεκόταν καὶ τὸν παρακαλοῦσε λέγοντας: «Ἀφοῦ διαβεῖς στὴ Μακεδονία βοήθησέ μας».
- 10 Ὅταν δε εἶδε τὸ ὄραμα, ἀμέσως ζητήσαμε ν' ἀναχωρήσουμε γιὰ τὴ Μακεδονία, διότι συμπεράναμε ὅτι ὁ Κύριος μας ἔχει προσκαλέσει νὰ κηρύξουμε τὸ εὐαγγέλιο σ' αὐτοὺς (τοὺς Μακεδόνες).

23. D: Κατὰ πρόσωπον αὐτοῦ.

24. D: ὡσεὶ.

25. D: Διεγερθεὶς οὖν διηγήσατο τὸ ὄραμα ἡμῖν καὶ ἐνόησαμεν.

I. «ΧΕΙΡΑΦΕΤΗΣΗ» ΤΟΥ ΠΑΥΛΟΥ – II. ΕΠΙΛΟΓΗ ΝΕΩΝ ΣΥΝΕΡΓΑΤΩΝ (ΣΙΛΑ ΚΑΙ ΤΙΜΟΘΕΟΥ)

Μετά το κομβικό δομικά κεφ. 15, όπου λαμβάνεται η οριστική απόφαση της Συνόδου τής Ιερουσαλήμ για είσοδο στο Χριστιανισμό των εθνών, πραγματοποιείται με αφετηρία την Αντιόχεια του Ορόντη η καθοριστική έξοδος του κηρύγματος στη Δύση με πρωταγωνιστή αποκλειστικά πλέον τον Σαύλο, ο οποίος μετά τη συνάντηση με τον Ρωμαίο συνονόματό του στην Κύπρο, ονομάζεται με το ρωμαϊκό όνομα Παύλος (Π. < paulus = μικρός)²⁶. Οι λοιποί απόστολοι που ήταν πρωταγωνιστές στο πρώτο ήμισυ των Πρ. εξαφανίζονται από το αφηγηματικό προσκήνιο. Κυριαρχεί πλέον ο Απόστολος των Εθνών, ο οποίος συνοδευόμενος από τον Σίλα (ή Σιλουανό/Silvanus· Α΄ Θεσ. 1, 1) ξεκινά το ταξίδι του από τη Συρία και την πατρίδα του την Κιλικία, *παρὰδοθεὶς τῇ Χάριτι τοῦ Κυρίου ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν* (15, 40). Και κατά την πρώτη περιοδεία οι απόστολοι δεν λειτούργησαν αυτόνομα αλλά κατόπιν ευλογίας της ίδιας Εκκλησίας, αυτής της Αντιόχειας, η οποία διακρίνεται και για την πολυφυλετικότητά της αλλά και για το γεγονός ότι προεξάρχουν σε αυτή μέλη διαφορετικών κοινωνικών στρωμάτων: *Στην τοπική Εκκλησία της Αντιόχειας ήταν προφῆτες και δάσκαλοι ο Βαρνάβας, ο Συμεών που λεγόταν και Νίγερ, ο Λούκιος ο Κυρηναίος, ο Μαναήν που είχε μεγαλώσει μαζί με τον Ηρώδη τον τετράρχη και ο Σαύλος. Και ενώ λειτούργουσαν στον Κύριο και νήστευαν, τους εἶπε τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον: να μου ξεχωρίστε τὸν Βαρνάβα και τὸν Σαῦλο στο ἔργο, στο οποίο τους ἔχω προσκαλέσει. Τότε αυτοὶ αφοῦ και πάλι νήστευαν και προσευχήθηκαν ἔβαλαν τα χέρια πάνω τους και τους ἀπέστειλαν* (13, 1-4)²⁷. Ὁλη αυτή η διαδικασία θεωρεῖται στον ἐπίλογο της α΄ περιοδείας ως παράδοση στη Χάρη του Κυρίου: *κάκειθεν ἀπέπλευσαν εἰς Ἀντιόχειαν, ὅθεν*

26. Ο Ιερώνυμος (*Comm. In Ep. Ad Philem.*: PL. 26. 640) θεωρεῖ ὅτι ὁ Ἀπόστολος τῶν Ἐθνῶν ἔλαβε τὸ ὄνομα τοῦ Ρωμαίου κυβερνήτη Σέργιου Παύλου που πνευματικά ἐνίκησε, ὅπως και ὁ Σκιπίων ἔλαβε τὸ ἐπίθετο *Ἀφρικανός* μετὰ τὸ θρίαμβό του ἐπὶ τοῦ Ἀννίβα στὴν Ἀφρική. Ὁ Αὐγουστίνος (*De Spir.* 7.12 PL 44. 207) θεωρεῖ ὅτι ὀνομάστηκε Π. ἐνεκα τῆς ταπεινοφροσύνης καθὼς τὸ paulus στα λατινικά σημαίνει τὸν *μικρό*. Ἢδη στο Λκ. 10, 1-12 ἡ ιεροποστολή στα ἔθνη προεικονίστηκε με τὸ κήρυγμα τῶν Ἐβδομήκοντα ἀποστόλων.

27. *Ἦσαν δὲ ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖσαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδάσκαλοι ὃ τε Βαρναβᾶς καὶ Συμεὼν ὁ καλούμενος Νίγερ καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, Μαναῖν τε Ἡρώδου τοῦ τετραάρχου σύντροφος καὶ Σαῦλος. Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ καὶ νηστευόντων εἶπεν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· «ἀφορίσατε δὴ μοι τὸν Βαρναβᾶν καὶ Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσέκλημα αὐτούς»· τότε νηστεύσαντες καὶ προσευζάμενοι καὶ ἐπιθέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς ἀπέλυσαν. Αὐτοὶ μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος κατῆλθον εἰς Σελεύκειαν, ἐκεῖθεν τε ἀπέπλευσαν εἰς Κύπρον.*

ἦσαν παραδεδομένοι τῇ Χάριτι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν (14, 26).

Ολόκληρη η περιοδεία που πρόκειται να εξετάσουμε προσδιορίζεται από τον Λουκά ως *ἔξοδος*: γι' αυτό και χρησιμοποιείται το ρ. *ἔξελθεῖν* τρεις φορές στους στ. 15, 40· 16, 3. 10. Ως *ἔξοδος* είχε χαρακτηριστεί και το Οδοιπορικό του Ιησού στην Ιερουσαλήμ του Πάθους, της Ανάστασης και της Ανάληψης (Λκ. 9, 31). Πρόκειται για Έξοδο που δεν αφορά την κατάκτηση κάποιας εγκόσμιας Γης της Επαγγελίας και εδραίωσης κάποιας θεοκρατικής Βασιλείας αλλά ευαγγελισμού της ανατολής της καινούργιας εποχής και Βασιλείας του Θεού διά του Ι. Χριστού.

Εκεί ο αφηγητής προϋποθέτει ότι υπήρχαν ήδη χριστιανικές κοινότητες (αφού μνημονεύονται στο Προοίμιο της επιστολής της Συνόδου), οι οποίες και *επιστηρίζονται*. Σημειωτέον ότι στην Κιλικία ο Π. δεν είχε απλώς περάσει τα δεκατέσσερα πρώτα κρίσιμα χρόνια της ζωής του αλλά και δημιουργικά και γόνιμα έτη σιωπής και νύνης που μεσολαβούν από την κλήση του στις πύλες της Δαμασκού και τη φυγή του στην Αραβία²⁸ μέχρι την πρόσκληση από τον Βαρνάβα να δραστηριοποιηθεί στην ιεραποστολή (11, 25). Είναι μάλλον τα χρόνια κατά τα οποία ο Π. *ἀνέβη ἕως τρίτου οὐρανοῦ καὶ ἠρπάγη εἰς τὸν παράδεισον καὶ ἤκουσεν ἄρρητα ῥήματα ἃ οὐκ ἔξδν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι* (Β' Κορ. 12, 4). Δεν γνωρίζουμε ποιο ρόλο διεδραμάτισε ο Π. στον εκχριστιανισμό της πατρίδας του. Το γεγονός, όμως, ότι ξεκινά την περιοδεία του με τη στήριξη των ήδη πιστευσάντων²⁹ αποδεικνύει ότι το ζητούμενο για το

28. Ο J. Gnllka, *Χριστιανισμός και Ισλάμ. Μια νέα προσέγγιση*, μτφ. Σ. Σ. Δεσπότης, Αθήνα: Ουρανός 2009, 290-1, σημειώνει τα εξής: «Από τον ίδιο τον Π. γνωρίζουμε ότι μετά την εμπειρία της Δαμασκού πήγε στην Αραβία (Γαλ. 1, 17). Πού ακριβώς αποσύρθηκε; Στην αρχαιότητα η Αραβία διαιρούνταν στην ερημική Αραβία, την Ευδαίμονα Αραβία και από τον Πτολεμαίο στην Πετραία Αραβία. [...] Εάν προτιμήσουμε την υπόθεση της παραμονής του Π. στην Πέτρα, το ερώτημα είναι αν άσκησε εκεί ιεραποστολή. Η Ναβαταία μόλις το 106 μ.Χ. έγινε ρωμαϊκή επαρχία, ενώ η Πέτρα είχε κτιστεί σε μια αντίξοχη, απόκρημνη περιοχή. Ήρθε ο Π. στην πρωτεύουσα της Ναβαταίας Πέτρας μέσω του διάσημου φαραγγιού Es-Siq που συνιστούσε την κεντρική είσοδο; Σε αυτήν υπήρχε οδικό δίκτυο το οποίο ανακαίνισαν και επέκτειναν οι Ρωμαίοι ηγεμόνες. Ιεραποστολική δράση του αποστόλου σε αυτήν την πρώιμη περίοδο, αμέσως μετά το όραμα της κλήσης του, σε αυτές τις περιοχές είναι κάτι μάλλον απίθανο. [...] Για την απόφαση του Π. να επισκεφθεί την Αραβία αρκούν οι επόμενες σκέψεις: Ο Απόστολος των Εθνών χρειαζόταν χρόνο για να επεξεργαστεί το γεγονός της Δαμασκού το οποίο του άλλαξε τη ζωή. Και η Ναβαταία προσφερόταν γι' αυτό. Πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι αυτός που ήταν γνωστός διόκτης των χριστιανών και τώρα μετενόησε, αντιμετώπιζε επιπλέον την καχυποψία και το μίσος. Καχυποψία σίγουρα έτρεφαν και κάποια μέλη της Εκκλησίας της Δαμασκού απέναντι στο πρόσωπό του».

29. Στην αρχή της συγκεκριμένης περικοπής είναι ο Π. και όχι ο Κύπριος Βαρνάβας που

Χριστιανισμό δεν είναι απλώς η διάδοσή του και ο πολλαπλασιασμός των οπαδών του για λόγους εντυπωσιασμού καθώς και ενίσχυσης της κοσμικής επιρροής του, αλλά κατεξοχήν η στερέωση στην πίστη όσων έχουν ήδη συσσωματωθεί με τον Χριστό έτσι ώστε αυτή (η πίστη) να μη μείνει στην επιφάνεια αλλά να ριζώσει και να καρποφορήσει (πρβλ. *Παραβολή του Σπορέως*: Λκ. 8, 4-15). Ένας επιπλέον λόγος της συγκεκριμένης επίσκεψης είναι πιθανόν ο κίνδυνος που αισθανόταν ο Π. από τους ιουδαϊζόντες χριστιανούς (Γαλ. 2, 11-14).

III. ΠΟΡΕΙΑ ΣΤΗΝ ΑΣΙΑ

Έπεται η επίσκεψη μέσω των Πυλών της Κιλικίας (σήμ. Gülek Bogaz) στις πόλεις της Νότιας Γαλατίας (Λυκαονίας), τη Δέρβη και τα Λύστρα. Πρέπει να ήταν άνοιξη, διότι το χειμώνα η διάβαση των ορεινών όγκων της συγκεκριμένης περιοχής είναι αδύνατη. Από την τελευταία πόλη, όπου ο Απόστολος των Εθνών κατά την α΄ περιοδεία είχε θεοποιηθεί (μετά το θαύμα της θεραπείας του χωλού) και κατόπιν μέχρι θανάτου λιθοβοληθεί (14, 8-20), ο Π. (ο οποίος συνήθιζε να έχει δύο συντρόφους) λαμβάνει τον Τιμόθεο, τον οποίο και παραδόξως περιέτεμε. Σημειωτέον ότι ο μελλοντικός αγαπητός συνεργάτης του Αποστόλου των Εθνών ήταν ήδη μαθητής-βαπτισμένος ενώ και η μητέρα του χαρακτηρίζεται ως Ιουδαία (εθνοτικά) αλλά πιστή (πιθανότατα στον Κύριο Ιησού, διότι διαφορετικά ήδη θα έχει περιτάμει το γιο της). Προφανώς ο Απόστολος των Εθνών, που είχε αγωνιστεί εναντίον της υποχρεωτικής για τους εθνικούς-Έλληνες περιτομής, η οποία και τελικά δεν συμπεριελήφθη στις διατάξεις της Αποστολικής Συνόδου, είχε πλέον τη βεβαιότητα ότι αυτό το έθος δεν θα γινόταν Κανόνας της Εκκλησίας. Θεωρώντας τη συνεπώς ως κάτι αδιάφορο, την εφαρμόζει στην περίπτωση του Τιμόθεου χάριν των Ιουδαίων που δεν είχαν πιστεύσει ακόμη στον Χριστό (και φυσικά όχι ενδίδοντας στους Ιουδαιοχριστιανούς). Ανάλογη τακτική θ' ακολουθήσει και στην Ιερουσαλήμ (21, 26· πρβλ. 18, 18). Οι Ιουδαίοι σ' εκείνα τα κλίματα, όπως διευκρινίζει ο Λουκάς, γνώριζαν ότι ο πατέρας του Τιμόθεου ήταν Έλληνας ενώ ο ίδιος ως γιος Εβραίας μητέρας, της Ευνίκης σύμφωνα με το Α΄ Τιμ. 1, 5³⁰· 3, 15), εθνοτικά θεωρούνταν ομόφυλός τους, άρα δεν εντασσόταν άμεσα στις διατάξεις της Αποστολικής Συνόδου που αφορούσαν στους εθني-

προϊστατο στην α΄ περιοδεία, εκείνος που προτρέπει να επιστρέψουν στην Κύπρο για να διαπιστώσουν την πνευματική κατάσταση των αδελφών.

30. *Υπόμνησιν λαβὼν τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἣτις ἐνόκησεν πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου Λωΐδι καὶ τῇ μητρὶ σου Εὐνίκῃ.*

κούς. Συνεπώς η μετοχή κάποιου Ιουδαίου απερίτμητου που συναγελαζόταν με Έλληνες στη λειτουργία της Συναγωγής, την οποία χρησιμοποιούσε μονίμως ο Π. ως εφαλτήριο του Κηρύγματος, θα προκαλούσε εκ των προτέρων αντιδράσεις, όπως θα συμβεί και στο Ναό (21, 26). Η αποφυγή πρόκλησης οδήγησε άλλωστε και τον Τίτο στην περιτομή, σύμφωνα με τη χρυσοστομική ερμηνεία του Γαλ. 2, 3-4³¹, το οποίο από τη σύγχρονη Έρευνα εκλαμβάνεται ως επιχείρημα του ότι η περιτομή του Τιμόθεου στις Πρ., δεν ανταποκρίνεται στην ιστορική αλήθεια αλλά αποτελεί «έμπνευση» του Λουκά³², ο οποίος στον *Κατάλογο Μουρατόρι* (τέλη 2ου αι. μ.Χ.) χαρακτηρίζεται *ζηλωτής του Νόμου*. Άλλωστε, όπως σημειώνει και ο Τρεμπέλας (*Πράξεις* 448), ο Π. ενήργησε όντως κατά το πνεύμα (και όχι κατά το γράμμα) της αποφάσεως της Σύνοδου, που ελήφθη χάριν συγκαταβάσεως προς τους Ιουδαίους³³.

Στις προαναφερθείσες πόλεις ανακοινώνονται οι θετικές για τα έθνη απο-

31. Πρβλ. Κ. Σιαμάκη, «Μια παύλεια βραχυλογία», <http://www.philologus.gr/4/68-2010-01-01-01-22-30/63-2010-01-01-00-40-01>: «'Αλλ' οὐδὲ Τίτος ὁ σὺν ἐμοί, Ἕλληνας ὄν, ἠναγκάσθη περιτιμῆσθαι, διὰ δὲ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους· οἵτινες παρεισήλθον κατασκοπήσει τὴν ἐλευθερίαν ἡμῶν ἣν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Ἡ μετάφρασι τοῦ χωρίου εἶναι: "Ἄλλ' οὔτε κι ὁ Τίτος που εἶναι μαζί μου, παρ' ὅλο που εἶναι ἐθνικός, δεν καταναγκάστηκε να περιτιμῆθῃ, περιτιμήθηκε ὅμως ἐξ αἰτίας τῶν παρεισάκτων ψευδαδέλφων· αυτοὶ παρεισέφρησαν για να κατασκοπεύσουν τὴν ἐλευθερία μας, τὴν ὁποία ἔχομε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ... δηλαδή δεν τον πίεσαν οἱ ἄλλοι ἀπόστολοι να περιτιμῆθῃ, ἀλλ' αὐτὸς μόνος ἀποφάσισε καὶ περιτιμήθηκε, γὰρ νὰ μὴ δὴν λαβῆ στους ψευδαδέλφους". Ἐτσι ἐννοεῖ τὸ χωρίο μόνον ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (Εἰς Γα 2,3-4 PG 61.635.6, ἐνῶ ἀπὸ τὸ Θεοδώρητο (Εἰς Γα 2,3-4 PG 82,469cd) καὶ πέρα γίνεται τὸ ἴδιο λάθος που γίνεται καὶ σήμερα (Ἰωάννης Δαμ., Εἰς Γαλ. 2,3-4 PG 95,784c. Οἰκουμένιος, Εἰς Γαλ. 2,3-4 PG 118,1105b. Θεοφύλακτος, Εἰς Γαλ. 2,3-4 PG 124,969d). [...] Παρόμοια χωρία με τέτοια χρῆσι καὶ σημασία του δε βρῆκα μερικὰ για παράδειγμα καὶ στους θύραθεν. Λέει λόγου χάρι ὁ Ἀριστοτέλης στα *Ἠθικά Νικομάχεια* (8,16,1163β): *Διὸ κὰν δόξειεν οὐκ ἔξεῖναι υἱῷ πατέρα ἀπειπασθαι, πατρὶ δ' υἱόν*. Συγκεκριμένα ὁ Ἰ. Χρυσόστομος σχολιάζει *δηλαδή ὁ πατέρας μπορεῖ ν' ἀποπαιδῶσθαι τὸ γιό. Εἰ γὰρ οἱ ἀπόστολοι συνεχῶρον ἐνταῦθα περιτέμνεσθαι, διὰ τί νῦν ψευδαδέλφους καλεῖς τοὺς κατὰ τὴν τῶν ἀποστόλων γνώμην καὶ αὐτοὺς κελεύοντας τοῦτο ποιεῖν; Ὅτι πρῶτον μὲν οὐκ ἔστι ταῦτόν, κελεύειν γίνεσθαι, καὶ γινόμενον συγχωρεῖν. Ὅ μὲν γὰρ προστάττων, μετὰ σπουδῆς, ὡς ἀναγκαῖον καὶ προηγούμενον, ποιεῖ· ὁ δὲ αὐτὸς μὲν μὴ κελεύων, τὸν δὲ βουλούμενον μὴ κωλύων, οὐχ ὡς δέον γενέσθαι συγχωρεῖ, ἀλλ' οἰκονομίαν τινὰ πληρῶ Ὁἷόν τι λέγω· Κορινθίους ἔγραψεν ὁ Παῦλος, καὶ ἄλλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχεσθαι γυναιξὶ καὶ ἀνδράσι διακελευόμενος».*

32. Για τὴν Ἱστορία τῆς Ἐρευνας βλ. J.D.G. Dunn, *Beginnings from Jerusalem*, Michigan: Eedermans 2009, 664, ὑποσ. 23 καὶ 25.

33. Οἱ *διατάξεις του Ἰακώβου* (15, 29: ἀποχή ἀπὸ εἰδωλόθυτα/αλισγήματα καὶ αἶμα καὶ πνιγμένο ζῶο καὶ πορνεία) που καθιερώθηκαν τελικὰ ἀπὸ τὴν Ἀποστολικὴ Σύνοδο λαμβάνουν ὑπόψη τὶς ἐντολὲς πρὸς τὸν Νῶε στο Γέν. 9, 4 κε. Αὐτὲς διασώθηκαν στὶς ραββινικὲς διατάξεις που ἀναφέρονται στὴ συμβίωση με τοὺς ἐθνικούς. Εμπλουτίστηκαν ὁμως σημαντικὰ.

φάσεις της Συνόδου, οι οποίες ενώ δεν αφορούν σε θέματα πίστεως αλλά πράξης, χαρακτηρίζονται ως *τὰ δόγματα*³⁴ τὰ (ήδη) κεκριμένα συλλογικά ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ πρεσβυτέρων τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις καὶ ὄχι ατομικά ἀπὸ ἓναν Προκαθήμενο. Ο κώδικας Βέζας (D) επειδή ἴσως θεωρεῖ ὅτι τα συγκεκριμένα ἐκκλησιαστικά ψηφίσματα συνιστοῦν προϊόν συμβιβασμοῦ με τὴν ἰουδαιο-χριστιανικὴ πτέρυγα σημειώνει ὅτι οἱ ἀπόστολοι ἐκήρυτταν τὸν Χριστὸ καὶ τις ἐντολές (γενικά): *διερχόμενοι δὲ τὰς πόλεις ἐκήρυσσον καὶ παρεδίδοσαν αὐτοῖς μετὰ πάσης παρρησίας τὸν Κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἅμα παραδιδόντες καὶ τὰς ἐντολάς*. Οἱ συνέπειες αὐτῆς τῆς δράσης εἶναι, ὅπως ἐπισημαίνει καὶ ὁ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος (PG. 60. 247), θεαματικές: *Αἱ μὲν οὖν Ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθ' ἡμέραν*. Πρόκειται γιὰ μιὰ περιληπτικὴ ἀναφορὰ τῆς προόδου τῆς νέας πίστεως που κατακλείει τὴν ἐξάπλωσὴ τῆς στὴν Ἀσία (12, 25-16, 5· πρβλ. 6, 7· 9, 31· 12, 24· 19, 20· 28, 31).

Στὴ συνέχεια τὸ μήνυμα τοῦ Εὐαγγελίου «ανοίγεται» πρὸς τὸ βορρᾶ, ἀπὸ τὸ χῶρο ὅπου οἱ Προφῆτες ἀνέμεναν τὴν ἐπέλαση τῶν τρομερῶν ἐσχατολογικῶν ἐχθρῶν Γωγ καὶ Μαγῶγ (Αμ. 7, 1· Ιεζ. 38-39): *Διήλθον δὲ τὴν Φρυγίαν καὶ Γαλατικὴν χώραν*. Ὑπὸ αὐτὴ τὴ διατύπωση ἄλλοι ἐννοοῦν δύο διαφορετικὲς περιοχὲς καὶ ἄλλοι τὴ φρυγικὴ Γαλατία, τὴ νοτιοδυτικὴ δηλ. Γαλατία που συνιστᾶ ταυτόχρονα τὸ ἀνατολικὸ κομμάτι τῆς Φρυγίας καὶ Πισιδίας. Σημειωτέον ὅτι τὸ 25 π.Χ. ὁ Αὐγούστος εἶχε ἐντάξει τὴ Φρυγία καὶ τὴ Λυκαονία στὴ ρωμαϊκὴ ἐπαρχία τῆς Γαλατίας, στὴν ὁποία μάλιστα υπῆρχαν οκτῶ ρωμαϊκὲς πόλεις κολωνίες. Κάποιοι ἐρευνητὲς θεωροῦν ἀπίθανο νὰ πορευθῆσαν οἱ ἀπόστολοι βορειοανατολικά (200 χλμ.) στα ἀφιλόξενα ἐνδότερα

34. Ὁ Ἀμμώνιος σημειώνει: *Δόγματα λέγει· οὐ τὸ τῆς ἐνσάρκου Οἰκονομίας μυστήριον· ὅπερ κηρύσσων ἔλεγε· «μηδ' ἂν ἐγὼ ἢ ἄλλος τις, ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίσθαι ὑμῖν παρ' ὃ παρελάβετε, μεταπεισῆτε»· ἀλλὰ τὰ περὶ τοῦ μη φυλάττεσθαι τὴν περιτομὴν, καὶ ὅσα τούτοις ὅμοια, ἃ ἐν τῷ νόμῳ ἦν·* (Catenae 264.8). Πρβλ. Κ. Σιαμάκη, «Κανόνες καὶ Δόγματα», <http://www.philologus.gr/4/72-2010-01-01-01-24-47/131-2010-01-24-23-48-48>: «Κανὼν λέγεται ἡ Ἁγία Γραφή στὸν οὐσιώδη ρόλο τῆς μέσα στὴν ἐκκλησία, καὶ κανόνες ἐπὶ μέρους οἱ πιστευτέες αἰώνιες ἀλήθειες μίᾳ μίᾳ, οἱ ὁποῖες πολλὲς φορὲς στα βιβλικά κείμενα λέγονται καὶ μυστήρια· τὸ δόγμα εἶναι ρηματικὸ οὐσιαστικὸ παθητικῆς φωνῆς τοῦ ρήματος δοκεῖ μοι, ἔδοξέ μοι, ἔδοξέ τισι. [...]· Ἐτσι καθὼς τὸ ἔδοξέ τισι σημαίνει ὅτι κάποιοι μετὰ ἀπὸ σκέψις ἢ σύσκεψις ἀποφάσισαν κάτι, δόγμα εἶναι τὸ ἀποφασισθέν, ἡ ἀπόφασί τους, καὶ δόγματα οἱ ἀποφάσεις των· ἔτσι καὶ στὴ Γραφὴ λέγεται: *Ἐξῆλθε δόγμα παρὰ Καίσαρος Αὐγούστου*» (Λκ 2,1). Συνεπῶς οἱ πιστευτέες θεμελιώδεις καὶ αἰώνιες ἀλήθειες, οἱ ὁποῖες ἀποκαλύπτονται θεοπνεύστως μέσα στὴ Βίβλο καὶ τις ὁποῖες σήμερα τις λέμε “δόγματα”, ἔπρεπε νὰ λέγονται κανόνες, ἐνῶ δόγματα ἔπρεπε νὰ λέγονται οἱ κατὰ καιροὺς καὶ κατὰ τόπους ἐπὶ μέρους ἀποφάσεις τῶν μετέπειτα ἐκκλησιαστικῶν ποιμένων, τις ὁποῖες σήμερα τις λέμε “κανόνες”».

της Γαλατίας (Πεσσινώ, Άγκυρα, Τάβιο) καθώς αυτή η περιοχή εκχριστιανίστηκε πλήρως αργότερα (Ευσ. Ε.Ι. 5.16.4). Στο 18, 23, όμως, σημειώνεται ότι ο Π. στην αρχή της γ' περιόδου του διέρχεται *καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς*. Σε αυτό το χωρίο η Γαλατία (και φυσικά δεν εννοείται η ρωμαϊκή επαρχία αλλά η χώρα η αποικισθείσα υπό των Γαλατών³⁵) διακρίνεται από τη Φρυγία, η οποία δεν χρησιμοποιείται από τις Πηγές ως επίθετο (όπως το εκλαμβάνουν οι υποστηρικτές της προηγούμενης άποψης)³⁶. Επιπλέον, ο Λουκάς ομιλεί για τη Γαλατική χώρα (την περιοχή γύρω από τη σημερινή Άγκυρα) και όχι *επαρχία*³⁷. Συνεπώς ο Απόστολος των Εθνών δεν εφείσθη κόπων προκειμένου να ακουστεί το Ευαγγέλιο στη συγκεκριμένη περιοχή. Βεβαίως δεν μνημονεύεται κάποια ιεραποστολική επιτυχία³⁸ στο ευρύ ορεινό γεωγραφικό φάσμα που οι απόστολοι

35. *Galatia* ονομαζόταν η περιοχή της κεντρικής Ασίας γύρω από τη σημερινή Άγκυρα, στην οποία ήλθαν κι εγκαταστάθηκαν οι περιπλανώμενοι Γαλάτες ή Κέλτες (όπως αυτοονομάζονταν), οι οποίοι έφθασαν το 279 π.Χ. μέχρι το Μαντείο των Δελφών, το οποίο και σύλησαν. Οι Γαλάτες αποτελούνταν από δύο γαλλικές φυλές, τους Τρόκμους και τους Τολιστοβοίους και από μία γερμανική, αυτή των Τεκτοσάγων. Ίδρυσαν στη Θράκη το βασίλειο της Τίλλος. Ο βασιλιάς της Βιθυνίας Νικομήδης Α' τους κάλεσε σε βοήθεια κατά τον πόλεμο εναντίον του αδελφού του. Οι Κέλτες όμως κατόπιν αντί να κενώσουν τη Μυσία, σύλησαν τις πόλεις, μέχρις ότου ηττήθηκαν από τον Άτταλο του Περγάμου με τη χρήση ελεφάντων, οπότε και περιορίστηκαν στην περιοχή μεταξύ των ποταμών Σαγγάριου και Άλη, αναμείχθηκαν με τους ντόπιους Έλληνες (Gallograeci), και τελικά εξελληνίστηκαν, αν και κράτησαν τη θρησκεία του Δρουιδισμού, τα ήθη τους, την πολιτική και κοινωνική οργάνωσή τους και την κελτική διάλεκτο μέχρι και την εποχή του Ιερώνυμου. Οι Ρωμαίοι προσάρτησαν στη Γαλατία την Πισιδία, Ισαυρία, τμήματα της Λυκαονίας, τη Φρυγία, την Παφλαγονία κι έτσι συγκρότησαν μια ρωμαϊκή επαρχία με αυτό το όνομα. Απευθύνεται άραγε ο Π. με την *Προς Γαλάτας* στην καθαυτό εθνολογική Γαλατία, το βόρειο τμήμα της επαρχίας της Γαλατίας, όπου σύμφωνα με το Πρ. 15, 6 και 18, 23 διήλθε ο Π. κατά τη β' και γ' περιόδου (που ίσως προϋποτίθενται στο Γαλ. 4, 13) (υπόθεση της Β. Γαλατίας) ή στην καθαυτό ρωμαϊκή επαρχία της Γαλατίας, την οποία επισκέφθηκε ο Π. στην α' ιεραποστολική περιόδου του (υπόθεση της Ν. Γαλατίας); Η μνεία του Βαρνάβα (ως προσώπου γνωστού στους παραλήπτες) σε αυτή με οδηγούν στη δεύτερη επιλογή. Σχετικά με το πρόβλημα βλ. Ι. Δ. Καραβιδουπούλου, *Εισαγωγή στην Καινή Διαθήκη*, Πουρναρά 2007, 235-236.

36. Στο 2, 9-11 σημειώνεται ότι κατά την Πεντηκοστή παρευρίσκονταν *Πάρθοι καὶ Μῆδοι καὶ Ἐλαμίται καὶ οἱ κατοικοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καπαδοκίαν, Πόντον καὶ τὴν Ἀσίαν, Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον καὶ τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοι τε καὶ προσήλυτοι, Κρήτες καὶ Ἀραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ Θεοῦ*.

37. Αυτό **επισημαίνει ο Pilhofer, «Die zweite Missionsreise» (15,36-18,22)**, <http://www.die-apostelgeschichte.de/lehrveranstaltungen/vorlesung/Kapitel7.pdf>, 331-2.

38. Ο.π., 329: Πρόκειται για ελικοειδή πορεία που καλύπτει σχεδόν τη μισή Μ. Ασία και

ίσως και επί μήνες περιδιαβαίνουν σε αντίθεση προς τους καρπούς που είχε φέρει η διακήρυξη των δογμάτων της Αποστολικής Συνόδου στις ήδη υφιστάμενες Κοινότητες. Το ότι είχε, όμως, ανταπόκριση το κήρυγμα στη Γαλατία συνάγεται από το 18, 23, όπου ο Π. επιστρέφει για να επιστηρίξει τις Κοινότητες. Απλώς ο Λουκάς δεν εστιάζει το φακό του στη συγκεκριμένη σπορά/αλιεία, καθώς πιθανόν η περιοχή δεν ενδιέφερε τους ακροατές του στη Ρώμη, η οποία δεν εκτιμούσε ιδιαίτερα τους *άνοητους* Γαλάτες (Γαλ. 3, 1-3).

Ακολουθώντας τη Σεβαστή Οδό μέχρι το Ικόνιο και την Αντιόχεια της Πισιδίας³⁹, οι απόστολοι κωλύονται⁴⁰ υπό του Πνεύματος, το οποίο είχε οδηγήσει τον Φίλιππο στον πρώτο αλλοεθνή πιστό, τον ευνούχο της Κανδάκης (8, 29) και τον Πέτρο στον Κορνήλιο (10, 19· 11, 12), να πορευθούν αρχικά (α) προς δυσμάς στην ανθυπατική Ασία (κατηφορίζοντας από την κοιλάδα των ποταμών Λύκου και Μαιάνδρου στην Έφεσο) και κατόπιν (β) ευρισκόμενοι είτε στην πόλη των Κοτιαίων είτε στην Πεσσινούντα ή το Δορύλαιο, εάν όντως όπως υποθέσαμε μετέβησαν στη Γαλατία, προς βορρά, στη Βιθυνία, την περιοχή νότια της Μαύρης Θάλασσας όπου παροικούσε ιουδαϊκή Διασπορά (πρβλ. Α΄ Πέ. 1, 1). Σημειωτέον ότι τη δεύτερη φορά χρησιμοποιείται το *πειράζειν* (5, 9· 15, 10· 24, 6· Ακ. 4, 2· 11, 16· πρβλ. πειρασμός) και μάλιστα σε παρατατικό για να εκφράσει τις ιεραποστολικές προθέσεις των αποστόλων με τις οποίες δεν συμφωνεί το Άγ. Πνεύμα. Το ίδιο ρήμα, το οποίο σημειωτέον παραλείπεται από τον Κώδικα D (προφανώς διότι σκανδαλίζει), χρησιμοποιείται από τον Λουκά στο Ευαγγέλιο με υποκείμενο τον Σατανά (4, 2) αλλά και τους αντιπάλους του Ιησού που επιζητούν *σημείον ἐξ ούρανοῦ* (11, 16). Δεν διευκρινίζεται ποιος από τους τρεις συνεργάτες δέχτηκε την αποκάλυψη⁴¹ ούτε ο τρόπος που παρεμποδίστηκαν (πρβλ. Ρωμ. 15, 22): εάν επρόκειτο δηλαδή για αντίζοες καιρικές συνθήκες ή άλλα φυσικά εμπόδια, για τα ρήματα κάποιου προφήτη ή για την εσωτερική φωνή (κάτι σαν το σωκρατικό δαιμόνιο). Ίσως στις περιοχές που

ένεκα της αποτυχίας της χαρακτηρίζεται στην Έρευνα ως *Μη ιεραποστολικό Ταξίδι* (Nicht-Missionsreise· H. Conzelmann).

39. Ουσιαστικά η Αντιόχεια, 1.100 μέτρα πάνω από τη θάλασσα, ήταν πλησίον της Πισιδίας στα όρια της Φρυγίας (Στράβων 12.8.14). Ονομαζόταν, όμως, έτσι διότι δέσποζε στην περιοχή της Πισιδίας προς ανατολάς.

40. Πρβλ. Ιεζ. 3, 26.

41. Κάποιοι ερευνητές υποθέτουν ότι ήταν ο Σίλας αυτό το πρόσωπο, καθώς ο Τιμόθεος ήταν ακόμη νέος στην ιεραποστολή, ενώ αν ήταν ο Π. αυτό θα δηλωνόταν. Ο Ι. Χρυσόστομος σημειώνει: *Διατί μὲν ἐκωλύθησαν οὐ λέγει· ὅτι δὲ ἐκωλύθησαν, εἶπε, παιδεύων ἡμᾶς πείθεσθαι μόνον, καὶ μὴ ζητεῖν· καὶ δεικνὺς ὅτι πολλὰ καὶ ἀνθρωπίνως ἐποίουν* (PG 60.248).

επιθυμούσαν να επισκεφθούν είχαν φθάσει άλλοι απόστολοι (πρβλ. Α΄ Πέ.), οπότε η παρουσία τους και η ιεραποστολική άποψη δεν θα έφερνε καρπούς αλλά ίσως προκαλούνταν και όξυνση πνευμάτων από Ιουδαιοχριστιανούς, οι οποίοι (όπως αποδεικνύεται και από τη Γαλ.) δεν είχαν συμβιβαστεί πλήρως με τα δόγματα της Αποστολικής Συνόδου. Μια τέτοια σύγκρουση, όπως αυτή που διαδραματίστηκε στην Αντιόχεια (Γαλ. 2, 12), θα σκανδάλιζε τους ασθενέστερους και θα αμαύρωνε την εικόνα της νεοσύστατης Εκκλησίας προς τους έξω. Η υπόθεση ότι ο Π. αποτρέπεται από περιοχές που αργότερα θα αναδειχθούν σε κέντρα ριζοσπαστικού «παυλισμού» (όπως η Βιθυνία, η πατρίδα του Μαρκίωνα), επίσης δεν ευσταθεί. Ίσως η αποτροπή επιπλέον συνδέεται με τη στρατηγική διάδοσης του Κηρύγματος στις Πρ.: Ενώ ο κόσμος διαιρούνταν στη Λιβύη (= Αφρική), την Ασία και την Ευρώπη (Πτολ., *Υφηγήσεις*: Στράβων, *Γεωγρ.* 1.4.7), ο Λουκάς στο πρόγραμμα της Μαρτυρίας του Λόγου, το οποίο προφητεύεται από τον Αναστάνα στο 1, 8, ακολουθεί τον πίνακα των εθνών του Γέν. 10, αφού επί τη βάση του Πρ. 2, 9-11 μέσω της Πεντηκοστής ανατρέπεται η σύγχυση και διάσπαση της Βαβέλ (Γέν. 11, 7). Έτσι στις Πρ. 2, 1-8, 25 περιγράφεται η ιεραποστολή στον Σημ, στο 8, 26-40 στον Χαμ (βάπτιση του ευνούχου από την Κουρ-Αιθιοπία) και στο 9, 1-28, 31 στον Ιάφεθ. Μέσω της αποτροπής ο Π. δεν επισκέπτεται τη μοναδική περιοχή της Μ. Ασίας που δεν ανήκει στο γένος του Ιάφεθ (16, 6β). Το Πνεύμα του απαγορεύει να κατευθυνθεί στην περιοχή του υιού του Σημ Λουδ (Γέν. 10, 22), τον οποίο ο Ιώσηπος θεωρεί προπάτορα των κατοίκων της Λυδίας (Αρχ. 1.144)⁴². Με τη συνολική πορεία του, ο ίδιος ο Π. που σκοπεύει να φθάσει στα όρια των Ιαπετιτών, τη Σπανία με την ελπίδα να οδηγήσει στην πίστη το πλήρωμα των εθνών, φαίνεται να έχει την αυτοσυνειδησία ότι εκπληρώνει την προφητεία Ησ. 66, 19-20, η οποία έχει επηρεάσει και το Ρωμ. 15, 18: *καὶ καταλείψω ἐπ' αὐτῶν σημεῖα καὶ ἐξαποστελῶ ἐξ αὐτῶν σεσωσμένους εἰς τὰ ἔθνη εἰς Θαρσίς καὶ Φουδ καὶ Λουδ καὶ Μοσοχ καὶ Θοβέλ καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ εἰς τὰς νήσους τὰς πόρρω οἱ οὐκ ἀκηκόασιν μου τὸ ὄνομα οὐδὲ ἐωράκασιν τὴν δόξαν μου καὶ ἀναγγελοῦσιν μου τὴν δόξαν ἐν τοῖς ἔθνεσιν καὶ ἄξουσιν τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν δῶρον Κυρίῳ μεθ' ἵππων καὶ ἀρμάτων ἐν λαμπήναις ἡμιόνων μετὰ σκιαδίων εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν Ἱερουσαλήμ εἶπεν Κύριος ὡς ἂν ἐνέγκαισαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἐμοὶ τὰς θυσίας αὐτῶν μετὰ ψαλμῶν εἰς τὸν οἶκον Κυρίου.* Σύμφωνα με τον Dunn⁴³,

42. Πρβλ. J. Scott, *Luke's geographical Horizon. The Book of Acts in Its Greco-Roman Setting*, D.W.J. Gill-C. Gempf (ed.), Michigan: Grand Rapids 1994, 483-543.

43. *Beginning from Jerusalem*, 542-3.

πρόκειται για τη μοναδική περίπτωση που γίνεται λόγος στην Π.Δ. για πορεία προς τα έθνη, η οποία θα είναι καταλυτική για την επιστροφή των Ιουδαίων της Διασποράς και την ιεραποδημία των εθνών. Η λογία που κόμιζε ο Απόστολος των Εθνών στην Ιερουσαλήμ συνιστούσε ακριβώς το σύμβολο του δώρου προς την Αγία Πόλη.

Το γεγονός ότι στην πρώτη περίπτωση γίνεται αναφορά στο *Άγιο Πνεύμα* και κατόπιν στο *Πνεύμα του Ιησού* (άπαξ λεγόμενο στις Πρ. το οποίο έχει προκαλέσει πολλές διαφορετικές *γραφές* στα χειρόγραφα) οφείλεται στο γεγονός ότι ο Λουκάς επιθυμεί να υπογραμμίσει την ταυτότητα ενεργείας μεταξύ των δύο Προσώπων⁴⁴. Επιπλέον μετά τη μνεία της Ανάληψης και της επουράνιας Ενθρόνισης του Κυρίου, την εξαγγελία της Δευτέρας Παρουσίας Του, αλλά και των οραμάτων του Ιησού από τον μάρτυρα Στέφανο (*ἐκ δεξιῶν τοῦ Θεοῦ* 7, 56) αλλά και τον διώκτη Π. στις πύλες της Δαμασκού, ο ακροατής αναγνωρίζει ότι Αυτός είναι πνευματικός παρών κατά την ιεραποστολική δράση και μάλιστα στην αλλαγή κατεύθυνσης αυτής προς Δυσμάς. Η διπλή ματαιώση του ιεραποστολικού σχεδίου κλιμακώνει το ενδιαφέρον τού ακροατή, ο οποίος αναμένει να διαπιστώσει τη διαδρομή που θα ακολουθήσει η *Οδός* για να φθάσει έως Εσχάτων (1, 8).

IV. ΤΟ ΟΡΑΜΑ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΑ

Ο Π. και οι συν αυτό *παρελθόντες*⁴⁵ τη ρωμαϊκή επαρχία της Μυσίας (μια περιοχή πλούσια που διέθετε και κουλτούρα), η οποία επί Νέρωνος χωρίσθηκε στα δύο, φθάνει (ίσως μέσω της Αρτέμειας και της αρχαίας Τροίας) στη διάσημη *Τρωάδα* (Στράβων, *Γεωγραφ.* 13.1.26). Μετά από χιλιόμετρα πορείας σε ηπειρωτική χώρα (στην ενδοχώρα της Ασίας) με υψόμετρο μέχρι και 1.000 μέτρα και κλίμα αντίξοο (που κατέβαλε στρατεύματα όπως αυτό της μικρασιατική εκστρατείας το 1919-1922) αλλά και κινδύνους ποικίλους ο Π.⁴⁶, που όπως αποδεικνύεται από τις περιοδείες του είχε εξαιρετικά αν-

44. Ανάλογη ταυτότητα διακρίνεται και στις Επιστολές της Αποκ. στις επτά μικρασιατικές Εκκλησίες.

45. Το ρήμα αντικαθίσταται από τον **D με το διελθόντες**, καθώς ερχόμενοι από Ανατολάς εάν κατά λέξη *παρέλθουμε* (διέρχομαι πέρα) τη Μυσία καταλήγουμε στην Ασία ή στη Βιθυνία και με βεβαιότητα όχι στην Τρωάδα. Ο Pilhofer μεταφράζει *περιήλθε* καθώς λόγω του ορεινού όγκου, όποιος ερχόταν έπρεπε να κάνει μια παράκαμψη.

46. *Υπὸ Ἰουδαίων πεντάκις τεσσεράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον, τρὶς ἐρραβδίσθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην, τρὶς ἐνανάγησα, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεποίηκα· ὁδοιπορίας πολλάκις, κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις ληστῶν, κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἔθνῶν, κινδύνοις ἐν πόλει, κιν-*

θεκτική σωματική κράση, επιτέλους φθάνει σε θάλασσα με την οποία ήταν εξοικειωμένος από μικρό παιδί στην πατρίδα του την Ταρσό. Δεν γνωρίζουμε εάν κραύγασε *ΘΑΛΑΤΤΑ*, όπως το στράτευμα των Μυρίων του Ξενοφόντα όταν αντίκρισε τον Εύξεινο Πόντο. Με βεβαιότητα όμως η θέα του Αιγαίου του πρόσφερε μια άλλη προοπτική αναφορικά με τη διάδοση της Μαρτυρίας.

Η Τρώας, αν και έφερε το επίθετο *Αλεξάνδρεια*, κτίσθηκε απέναντι από την Τένεδο πλησίον του στρατηγικής σημασίας στομίου των Δαρδανελίων από τους διαδόχους του Αλεξάνδρου Αντίγονο Μονόφθαλμο το 310 π.Χ., και Λυσίμαχο, ενώ μέχρι προσφάτως ταυτιζόταν με την αρχαία Τροία (το Ίλιον, το βασίλειο του Πριάμου) παρότι βρισκόταν δεκαοκτώ χιλιόμετρα νότια αυτής. *Αύγουστος μοναρχήσαντος* απέκτησε τα προνόμια της ρωμαϊκής κολωνίας (Colonia Augusta Troandisium ή απλώς Troas· Πλίνιος, *Φ.Ι.* 5.23.124) καθώς βρισκόταν σε κομβικό σημείο για το Διαδίκτυο της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας διαθέτοντας δύο τεχνητά λιμάνια, ναυπηγεία, αλυκές, ιαματικά νερά, ορυχεία μαγνητίτη και γρανίτη μαρμάρου (γνωστού ως *Marmor Troadense*), νομισματοκοπείο και εκτεταμένη καλλιεργήσιμη χώρα⁴⁷. Με πληθυσμό μεταξύ 30.000 και 100.000 κατοίκων αποτελούσε μητροπολιτικό κέντρο εμπορίου (πρβλ. Στράβων, 13.1.26), γι' αυτό και προοριζόταν να αποτελέσει διοικητική πρωτεύουσα όλης της περιοχής (Σουητ. *Ιούλιος* 79). Το ερώτημα που προ-

δύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνουις ἐν θαλάσσει, κινδύνουις ἐν ψευδαδέλφοις, κόπω καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυνίαις πολλάκις, ἐν λιμῶ καὶ δίψει, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει καὶ γυμνότητι· χωρὶς τῶν παρεκτός ἢ ἐπίστασίς μοι ἢ καθ' ἡμέραν, ἢ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν (Β' Κορ. 11, 24-28).

47. Πρβλ. το σχετικό λήμμα της Β. Τσουκαλά (27/11/2002) στη διαδικτυακή εγκυκλοπαίδεια του Μειζονος Ελληνισμού http://asiaminor.ehw.gr/forms/fLemmaBodyExtended.aspx?lemmaId=3497#chapter_0: «Από την περιοχή της Αλεξάνδρειας επίσης προερχόταν ένα είδος πίσσας, καθώς και ένα είδος δάφνης που φύτρωνε στο όρος Ίδα. Αξίζει να γίνει αναφορά σε ένα πολύ σημαντικό ιερό της περιοχής, αυτό του Απόλλωνος Σμινθέως. Το ιερό, το οποίο ήταν ήδη γνωστό στον Όμηρο (πιθανόν 8ος αι. π.Χ.), λειτουργούσε μέχρι και τη Ρωμαϊκή περίοδο έξω από την Αλεξάνδρεια. Γεωφυσικές έρευνες που έγιναν τα τελευταία χρόνια στην Αλεξάνδρεια έχουν καταγράψει το πολεοδομικό σύστημα της πόλης, η οποία κατά την Αυτοκρατορική περίοδο ήταν διαρθρωμένη σε νησίδες. Έχουν εντοπιστεί η αγορά, το ωδείο, το γυμνάσιο, το νυμφαίο της, καθώς και ένας ναός στο κέντρο της αγοράς, αφιερωμένος πιθανώς στη λατρεία του Αυγούστου, η οποία είναι επιγραφικά βεβαιωμένη αυτή την περίοδο. Τα ερείπια της ρωμαϊκής πόλης ήταν εμφανή κατά τον 14ο και τουλάχιστον μέχρι τον 17ο αι., όταν ο χώρος της αρχαίας πόλης δεν ήταν κατοικημένος. Πρώιμοι Ευρωπαίοι ταξιδιώτες ταύτιζαν τα ερείπιά της με την αρχαία Τροία. Τμήμα του αρχαίου γυμνασίου ήταν γνωστό ως «το κάστρο» ή «το παλάτι του Πριάμου». Τον 19ο αιώνα επιγραφικές μαρτυρίες και οι ανασκαφές της Τροίας συνέβαλαν στη σωστή ταύτιση του χώρου με την Αλεξάνδρεια Τρωάδα». Βλ. Stefan Feuser, *Der Hafen von Alexandria Troas, Asia Minor Studien* 63, Bonn: Habelt 2009.

κύπτει εάν αποκλείσουμε την πρόθεση του Π. να ταξιδέψει στη Μακεδονία (αφού αυτό το ταξίδι προκύπτει μόνο μέσω θείας παρέμβασης) είναι ο λόγος, ο οποίος τον οδηγεί σε αυτή την πόλη. Η απάντηση είναι ότι ο Π. κατά τις περιοδείες του, εκτός από τις Μητροπόλεις της Συρίας (Αντιόχεια), Κιλικίας (Ταρσός), Ασίας (Εφεσος) και της Ελλάδος, εστίαζε το ενδιαφέρον του στις ρωμαϊκές κολωνίες. Κατά την α΄ περιοδεία διέσχισε επικίνδυνες οροσειρές προκειμένου να κηρύξει το Ευαγγέλιο στην Αντιόχεια της Πισιδίας (Colonia Caesarea Antiochia· 13, 14-52) ώστε κατόπιν διά της Σεβαστής Οδού να φθάσει στο Ικόνιο (Colonia Iulia Augusta· 14, 1-5) και τα Λύστρα (Colonia Iulia Gelix Gemina Lustra· 14, 6-20^α). Από το 20, 7-12 αλλά και τα Β΄ Κορ. 2, 12-13· Β΄ Τιμ. 4, 13· πληροφορούμαστε ότι στην Τρωάδα ιδρύθηκε χριστιανική κοινότητα.

Πλέον δεν είναι το Πνεύμα εκείνο που αποτρέπει και μάλιστα όλους μαζί τους αποστόλους, αλλά μια μορφή με εθνοτικά χαρακτηριστικά, αυτά του Μακεδόνα που χρησιμοποιεί και οπτικό και ακουστικό ερέθισμα εκλιπαρώντας αποκλειστικά τον Π. να διαβεί στην «απέναντι όχθη». Δεν είναι σαφές εάν ο Λουκάς προσθέτοντας το *διὰ τῆς νυκτός* θέλει να τονίσει ότι δεν πρόκειται για όνειρο, αλλά για όραμα που δέχθηκε ο Π. εν εγρηγόρσει κατά τη διάρκεια της νύχτας. Όντως και στη φυλακή των Φιλίππων το μεσονύκτιο παρά το βασανισμό της ημέρας αιεί τον Θεό (16, 25). Στη συγκεκριμένη περίπτωση ο Π. ίσως αγρυπνούσε ένεκα της αγωνίας για το μέλλον της πορείας του ευαγγελισμού, αφού προφανώς η διπλή αποτροπή που έχει δεχθεί στην καινούργια φάση διάδοσης του Ευαγγελίου μετά και το γεγονός της χειραφέτησής του από τον Βαρνάβα τον είχε με βεβαιότητα προβληματίσει.

Το συγκεκριμένο όραμα, στο οποίο περιλαμβάνεται και ακρόαμα σε άμεσο λόγο, συνδέεται με άλλες παρόμοιες εμπειρίες-«σταθμούς» στη διάδοση του Ευαγγελίου που καταγράφονται ιδίως στα κεφ. 9-11: (α) στη Δαμασκό ο Ανανίας προσκαλείται να επισκεφθεί τον Π. προκειμένου μετά την περίοδο της τριήμερης τύφλωσης να του χαρίσει διά του βαπτίσματος το «φως» και (β) οι Πέτρος και Κορνήλιος βλέπουν οράματα ώρες μεσημβρινές κατά τη διάρκεια ευχής (12:00 και 15:00) προκειμένου να πραγματοποιηθεί η κρίσιμη για το μέλλον της Μαρτυρίας υπέρβαση της διάκρισης καθαρού κοσέρακαθάρτου και να «μοιράζονται» την ίδια τράπεζα και οι εθνικοί. Στο 18, 9 ο Π. (ο οποίος συχνά προβάλλεται ως μορφή που στηριζόταν στην τετράγωνη λογική) ευρισκόμενος στην Κόρινθο, επίσης νύχτα, βλέπει όραμα ενδυνάμωσης και συνέχισης του ευαγγελισμού: *Εἶπεν δὲ ὁ Κύριος ἐν νυκτί δι' ὄραματος τῷ Παύλῳ· «μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει καὶ μὴ σιωπήσης»*. Σε κάθε περίπτωση

ο Θεός ενεργεί μέρα και νύχτα για να τελειώσει το έργο Του. Πρέπει να υπογραμμισθεί ότι στις Πρ. οι οράσεις (2, 14) καταγράφονται ήδη στην αρχή του βιβλίου ως εκπλήρωση του Ιωήλ 3, 1 και ως ένα τρανό σύμπτωμα της παρουσίας του Αγ. Πνεύματος που εγκαινιάζει στην Ιστορία και τον Κόσμο (στο εδώ και το τώρα) τα Έσχατα. Ολόκληρο το δίτομο έργο του Λουκά ξεκινά με την οπτασία ενός αγγέλου, ο οποίος επίσης στέκεται *ἐκ δεξιῶν τοῦ θουσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος* προκαλώντας ταραχή στον ιερέα Ζαχαρία (1, 11. 22), ενώ στο φινάλε του δεσπόζει (α) η οπτασία του Π. στις πύλες της Δαμασκού η οποία μνημονεύεται στο ίδιο βιβλίο συνολικά τρεις φορές, αφού είναι καθοριστική για τη διάδοση του Ευαγγελίου έως Εσχάτων (26, 19· Β΄ Κορ. 12, 1)⁴⁸ αλλά και (β) η εξίσου σημαντική αναφορά στο παρακλητικό Όραμα στο μέσον της αβύσσου (27, 23).

Το νυκτερινό όραμα περιλαμβάνει τη θέα και την ακοή της πρόσκλησης ενός Μακεδόνα⁴⁹. Ταυτοποιήθηκε είτε ένεκα της ενδυμασίας (χλαμύδα και πέλος/ η καυσία⁵⁰) είτε από τη χροιά της φωνής είτε και μόνον από τη διατύ-

48. Ο Η. Ibisch, «Der eine lukanische Kreation Die Frage nach der Herkunft der paulinischen Träume in der Apostelgeschichte», 2005, <http://www.die-apostelgeschichte.de/zulassungsarbeiten/ibisch.pdf>, 5-8 σημειώνει τα εξής: «Το Όραμα ως φιλολογικό είδος περιλαμβάνει τα εξής δομικά στοιχεία: (α) εισαγωγική περιγραφή της κατάστασης του ορώντος, (β) τον τρόπο μετάδοσης του οράματος, (γ) το οπτικό και ακουστικό περιεχόμενό του και (δ) καταγραφή της προκαλούμενης αντίδρασης ή της επενέργειάς του». Στο συγκεκριμένο όραμα του Μακεδόνα είναι η μοναδική φορά στις Πρ. που (α) εμφανίζεται άνδρας, (β) ακολουθεί ερμηνεία, (γ) άμεση δράση, ενώ (δ) ανοίγεται η θύρα ευαγγελισμού μιας νέας επαρχίας. Παραλληλίζεται με το όραμα του Ξέρξη στον Ηρόδοτο, το οποίο τον προτρέπει να εκστρατεύσει στην Ελλάδα (7.12). Όραμα *ὄνει δέ με περί με Φιλίππους* βίωσε ο Βρούτος σε παραίσθηση από το φάντασμα του Καίσαρος. Γενικότερα τα οράματα στην εξωβιβλική γραμματεία διακρίνονται σε (α) λατρευτικά, αφού συνδέονται με την καθέρωση ενός τεμένου (Τάκιτος, *Ιστ.* 4.83.1-2), (β) πολιτικά αφού προαναγγέλλουν το μέλλον, την κυριαρχία ενός θεού ανδρός (Σουητ., *Ιούλιος* 7.2) ή και το θάνατο (Πλούτ., *Κίμων* 18) και (γ) προσωπικά που εξαγγέλλουν την ευτυχία ή δυστυχία που αναμένει τον ορώντα. Γνωστά είναι τα *Ονειροκριτικά* που συνέταξε επί Κομμόδου (180-192 μ.Χ.) ο Αρτεμίδωρος από τις Δάλδεις. Τα όνειρα χρησιμοποιούνται και ως φιλολογικά μέσα, όπως στο έργο του Κικέρωνα *De Republica* το γνωστό όραμα της εμφάνισης του Αφρικανού *Somnium Scipionis στον εγγονό του σχετικά με την ιδεατή πολιτεία*. Πρβλ. όραμα κλήσης του Μωυσή στη καιόμενη αλλά μη φλεγόμενη βάτο (7, 31· Έξ. 3, 3).

49. Το *ὄφθη*, το οποίο στους Ο΄ αποτελεί τεχνικό όρο θεοφανιών και αγγελοφανιών, στο Λκ. 1, 11· 22, 43 έχει ως υποκ. τον άγγελο του Κυρίου (πρβλ. Πρ. 7, 30. 35), στο Λκ. 24, 34 (πρβλ. Πρ. 9, 17· 26, 16) τον Αναστάνα, στο Πρ. 2, 3 τις πύρινες γλώσσες και στο Πρ. 7, 2 τον Θεό. Το λέξιμα *άνηρ* απαντά στο 8, 27 (*Αιθίοψ*), στο 16, 9 (*Μακεδών*) και 22, 3 (*Ιουδαίος*).

50. Σε μακεδονικό τάφο που ανακαλύφθηκε το καλοκαίρι του 1994 από την ΙΣΤ΄ Εφο-

πωση της πρόσκλησης που απευθύνει. Η ιδιαίτερη ικεσία φανερώνεται από τη χρήση τριών μετοχών και πολυσύνδετου που παρουσιάζουν το αντικείμενο της οπτασίας σε στάση θερμής παράκλησης. Αυτό (το αντικείμενο) έχει ταυτιστεί (α) με τον Αλέξανδρο τον Μέγα, πιθανότητα που μάλλον πρέπει να αποκλεισθεί αφού οι Πρ. αναφέρονται σε κάποιον άνδρα (χωρίς το οριστικό άρθρο, όπως θα άρμοζε στον κατεξοχήν Μακεδόνα) και (β) με τον ίδιο τον Λουκά, αφού από αυτό το σημείο ξεκινούν τα ημείς-χωρία, τα εδάφια δηλ. εκείνα στα οποία ο συγγραφέας ομιλεί σε α' πληθυντικό, παρουσιάζοντας σε πρώτη φάση με εξαιρετική λεπτομέρεια τη μετάβαση του Π. από την Τρώα-δα στους Φιλίππους (πόλη που χαρακτηρίζει ως *πρώτη*) στη Μακεδονία. Επιπλέον γνωρίζει τους υφιστάμενους τοπικούς θεσμούς (διάκριση στρατηγών από τους πολιτάρχες). Και η β' πιθανότητα θεωρώ ότι πρέπει να αποκλεισθεί καθώς το *ήμεις* του Μακεδόνα διακρίνεται από το *ήμεις* των αποστόλων το οποίο καλείται να ευαγγελισθεί αυτούς.

Πιθανότατα ο Μακεδόνας ταυτίζεται με τον άγγελο του συγκεκριμένου

ρία αρχαιοτήτων Θεσσαλονίκης στο Δήμο του Αγ. Αθανασίου στο ανατολικό όριο του οικισμού και προερχόταν από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ., η δεύτερη σκηνή εικονογραφεί και δίνει το στίγμα του μνημείου και του χώρου του καθώς οι άντρες που την πλαισιώνουν είναι ντυμένοι με τον τρόπο που χαρακτήριζε τους Μακεδόνες. Φοράνε δηλαδή στο κεφάλι τη γνωστή δερμάτινη καυσία, τη μακεδονική χλαμύδα στο σώμα και τις δερμάτινες κρηπίδες στα πόδια. Πέραν της ζωοφόρου η αρχαιολογική σκαπάνη αποκάλυψε και δύο εικονογραφημένους νέους περίπου σε φυσικό μέγεθος δεξιά και αριστερά του θυρέου ανοίγματος. Είναι ενδεδυμένοι και αυτοί με την παραδοσιακή μακεδονική ενδυμασία αλλά κρατούν στο χέρι τους και τη σάρισα καθώς φρουρούν συμβολικά την είσοδο του μνημείου. Πάνω από τα κεφάλια τους βρίσκονται δύο ασπίδες οι οποίες περιέχουν δύο επισήματα. Η πρώτη περιέχει το γνωστό γοργόνιο σε μια πιο εξευγενισμένη θλιμμένη και σχεδόν νεανική μορφή. Ενώ η άλλη σε κατακόκκινο φόντο τον φτερωτό κερανό του Δία, ο οποίος είναι απόλυτα ταυτισμένος με τον μακεδονικό λαό καθώς ήταν ο Απώτατος γενάρχης των Μακεδόνων. Είναι φανερό πως το συγκεκριμένο μνημείο ανήκε σε έναν επιφανή νεκρό της άρχουσας τάξης της εποχής που όλα τα επιμέρους αρχαιολογικά ευρήματα επιβεβαιώνουν σχεδόν πως επρόκειτο για στρατηγό του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Βλ. http://www.dimos-agiouathanasiou.gr/index.php?option=com_content&task=view&id=21&Itemid=33. Σημειωτέον ότι ο πίλος ήταν ένα κωνικό κάλυμμα χωρίς γείσο, τον οποίο φορούσαν συχνά οι τεχνίτες στη δουλειά –γι' αυτόν το λόγο απεικονίζεται και ο Ήφαιστος συνήθως με πίλο– αλλά και οι ναυτικοί, οι ψαράδες και καμιά φορά και οι αστοί με τα κανονικά τους ρούχα. Στη Μακεδονία ο πλατύς, επίπεδος σκούφος, η καυσία, αποτελούσε τμήμα της εθνικής ενδυμασίας. Ο βασιλιάς και οι υψηλόβαθμοι αξιωματούχοι φορούσαν πορφυρόχρωμες καυσίες. Στην υπόλοιπη Ελλάδα η καυσία ήταν το κάλυμμα της κεφαλής των στρατιωτών, των ναυτικών, των απλών εργατών και των αγοριών. Στοιχεία μακεδονικής ενδυμασίας διατηρούν και οι Καλάς στο ορεινό Πακιστάν. Επί τη βάση των ανωτέρω πρέπει να αναθεωρηθεί η αγιογράφιση του Μακεδόνα σε σύγχρονες παραστάσεις απλώς ως Έλληνα στρατηλάτη.

λαού (Δτ. 32, 8 Ο΄ Ιωβηλ. 15, 31-32· Α΄ Ενώχ 89, 59· 90, 22. 25· Δν 10, 20-21. 12, 1· 4QDeut 32, 8-9). Ο Λουκάς θέλει να υπογραμμίσει ότι οι μέχρι πρότινος πανίσχυροι Μακεδόνες, οι οποίοι υπέπεσαν στην ύβρη να τοποθετήσουν το 167 π.Χ. *τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως* (= σιχαμερό και μισητό φαινόμενο που προκαλεί ερήμωση), θυσιαστήριο πάνω σε αυτό των Ολοκαυτωμάτων για να αναφέρεται στο Ναό της Ιερουσαλήμ η λατρεία του Ολύμπιου Δία (Δν. 9, 27· 11, 31· πρβλ. Α΄ Μακ. 1, 54-59· Β΄ Μακ. 6, 2), όντας πλέον υπό το ζυγό των Ρωμαίων, εκλιπαρούν σε βοήθεια. Ιδίως στον Δανιήλ, ο οποίος έχει επηρεάσει τον Λουκά (Λκ. 1, 33 // Δν. 7, 14), η αυτοκρατορία των Μακεδόνων παρομοιάζεται (α) είτε με τους χάλκινους μηρούς ενός εξαιρετικού αγάλματος είτε με κνήμες από σίδηρο και πόδια από σίδηρο και πηλό, γεγονός που υποδηλώνει τη δύναμη αλλά και την αδυναμία της (2, 33. 41-43), (β) αλλά και είτε με λεοπάρδαλη με τέσσερα κεφάλια (τα τέσσερα ισχυρά κράτη που προέκυψαν από τη διάσπαση της αυτοκρατορίας του Αλεξάνδρου) και τέσσερις φτερούγες δείγμα της εξουσίας και ορμητικότητας του Έλληνα στρατηλάτη (7, 6· 17) είτε με θηρίο με δέκα κέρατα και ένα μικρό κέρασ με ανθρώπινα μάτια και αλαζονικό στόμα⁵¹ και (γ) με τράγο επελαύνοντα από τη Δύση με ένα μεγάλο κέρατο που εξοντώνει (κεφ. 8). Μάλιστα ο φύλακας-άγγελος του ισραηλιτικού λαού Μιχαήλ έρχεται αντιμέτωπος με τους αγγέλους-άρχοντες των Περσών και των Ελλήνων, οι οποίοι εκπροσωπούν τους λαούς που καταδυναστεύουν τον Ισραήλ (10, 13· 10, 21· 12, 1· πρβλ. και Ιούδα 9). Θεωρώ πιθανόν ότι στο υπό εξέταση όραμα είναι ακριβώς ο άγγελος των Ελλήνων Μακεδόνων αυτός που εκπροσωπώντας το λαό του εκλιπαρεί βοήθεια απευθύνοντας ένα είδος SOS (= Save our Souls). Δεν προσδιορίζει βέβαια ο Μακεδόνας σε ποιο ακριβώς πεδίο είναι απαραίτητη η συνδρομή των αποστόλων. Αυτό ο ακροατής θα το κατανοήσει από τη δράση των αποστόλων ήδη στους Φιλίππους.

Δυστυχώς ο ίδιος ο συγγραφέας δεν διευκρινίζει ποιες ήταν οι ιδιαίτερες συνθήκες που τον ενέταξαν στον όμιλο του Π., ο οποίος πλέον για λίγο διάστημα έχει τρεις συντρόφους και όχι δύο όπως συνήθιζε. Προφανώς ο Θεόφιλος γνώριζε, ενώ και ο συγγραφέας δεν έκρινε σκόπιμο να τεκμηριώσει την ένταξή του στον όμιλο εκείνων που «διαβαίνουν»-διασχίζουν το Αιγαίο για να κηρύξουν στη Μακεδονία. Λόγω του ότι τα ημείς-χωρία του Πρ. αρχίζουν σε αυτήν ακριβώς την αφήγηση, σταματούν μετά την αναχώρηση του Π. από

51. Τα *είτε* σχετίζονται με το εάν ο ερμηνευτής ταυτίζει το τελευταίο σκέλος εκάστου οράματος του Δανιήλ με τους Ρωμαίους είτε με τους επιγόνους του Αλεξάνδρου και μάλιστα τον Αντίοχο Δ΄ Επιφανή (175-164 π.Χ.), όπως θεωρώ πιθανότερο.

τους Φιλίππους (Φ.) και αρχίζουν μετά από μια πενταετία πάλι σε διήγηση που σχετίζεται με αυτή την πόλη, μερικοί ερευνητές υπέθεσαν ότι ο Λουκάς, ο οποίος πιθανόν γνωριζόταν με τον Π. ήδη από τη γενέτειρά του, την Αντιόχεια, καταγόταν από τους Φ. και ότι (όπως ήδη προαναφέρθηκε) ήταν αυτός που παρακίνησε τον Π. να περάσει από την Τρωάδα στη Μακεδονία. Επιπλέον ο συγγραφέας των Πρ. επιδεικνύοντας *πατριωτικό φρόνημα* επαινεί την πόλη ως πρώτη της Μακεδονίας, ενώ γνωρίζει ορισμένες λεπτομέρειες σχετικά με τους *στρατηγούς της πόλεως*, και την τοποθεσία της προσευχής του Σαββάτου. Επίσης η περικοπή που περιγράφει την έλευση του Ευαγγελίου στη συγκεκριμένη πόλη είναι εξαιρετικά εκτεταμένη.

Από την άλλη πλευρά, θα μπορούσε κάποιος να αντιτάξει ότι (όπως θα αποδειχθεί και με την ανάλυση) η έκταση της περικοπής υπηρετεί την αφηγηματική και θεολογική σκοπιμότητα του έργου των Πρ. (όπως συμβαίνει και με την αντίστοιχη μακροσκελή αφήγηση της Εφέσου). Χαρακτηριστική είναι άλλωστε και η λεπτομέρεια με την οποία περιγράφονται στις Πρ. ο χρόνος, ο πλους, αλλά και οι καιρικές συνθήκες όλων των ποντοπόρων ταξιδιών⁵². Γνώση των υφιστάμενων τοπικών θεσμών ο Λουκάς διαθέτει και για άλλες πόλεις (π.χ. Θεσσαλονίκη, Αθήνα, Κόρινθο, Έφεσο). Έτσι κατά τη γνώμη μου δεν πρέπει να αποκλειστεί και η πιθανότητα το ειδικό βάρος που δίνεται στις Πρ. στους Φιλίππους να οφείλεται στη σχέση που διέθεταν με τη συγκεκριμένη πόλη οι ακροατές του δίτομου έργου του Λουκά. Ο συγγραφέας θέλει επιπλέον να παρουσιάσει την παραδειγματική αντίδραση μιας «μικρής Ρώμης» στο Ευαγγέλιο αφού η θεολογική του σκοπιμότητα τον οδηγεί να παρουσιάσει τον Απόστολο των Εθνών στο «ανοικτό» τέλος του έργου του να φθάνει μέσω μιας χαρακτηριστικής οδύσσειας-«αινειάδας» στην Αιώνια Πόλη και να κηρύττει εκεί *μετά πάσης παρρησίας άκωλύτως* (28, 31).

Έντεχνη είναι και η παρουσίαση του αιτήματος του Μακεδόνα από το συγγραφέα των Πρ.: Ενώ το *παρακαλεῖν* στις Πρ. έχει τη σημασία της παρηγορίας μέσω του ευαγγελισμού (15, 31-32· πρβλ. Βαρνάβας = υἱός παρακλήσεως· 4, 36), σε δύο μόνο περιπτώσεις σημαίνει τη θερμή κλήση/αίτηση εξαιτίας του κατεπείγοντος του πράγματος. Στο 9, 38 εξ' αφορμής του θανάτου της Ταβι-

52. Ως παράλληλο φέρεται το ποντοπόρο ταξίδι του Αννίβα από την Καρθαγένη: 1. [...] καὶ ἔπλευσε ... ἐξήκοντα..., καὶ πλήθος ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν... 2. Ὡς δ' ἀναχθέντες τὰς Στήλας παρημείψαμεν... (Αννων, *Περίπλους* 2.1). Τα ἡμεῖς-χωρία συνδέονται με θαλάσσια ταξίδια που κατευθύνονται στους τρεις κατεξοχῆν ιεραποστολικούς προορισμούς του Π.: Μακεδονία/Αχαΐα, Ιερουσαλήμ και Ρώμη.

θά-Δορκάδος στην Ιόπη συνδυάζεται το παρακαλεῖν με το διελθεῖν: οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες ὅτι Πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ ἀπέστειλαν δύο ἄνδρας πρὸς αὐτὸν παρακαλοῦντες· «μὴ ὀκνήσης διελθεῖν ἕως ἡμῶν». Ακολουθεῖ η ἀνάσταση, γεγονός που αποδεικνύει ὅτι στις Πρ. ἴσως συνδέεται ἡ παράκληση με τὴ σημασία τῆς αἴτησης με αὐτὴν τῆς παρηγορίας. Στὴν Πεντάτευχο ἀλλὰ καὶ στὸν Ἰώσηπο⁵³ τὸ διαβάς εἰς συνδέεται κατεξοχὴν με τὴ διάσχιση τοῦ Ἰορδάνη για νὰ επιτευχθεῖ ἡ βίαιη κατάληψη τῆς γῆς Χαναάν καὶ νὰ ολοκληρωθεῖ ἡ Ἐξοδος: *Ἀάλησον τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ καὶ ἐρεῖς πρὸς αὐτούς: «ὕμεῖς διαβαίνετε τὸν Ἰορδάνην εἰς γῆν Χαναάν· καὶ ἀπολεῖτε πάντας τοὺς κατοικοῦντας ἐν τῇ γῇ πρὸ προσώπου ὑμῶν καὶ ἐξαρεῖτε τὰς σκοπιὰς αὐτῶν καὶ πάντα τὰ εἶδωλα τὰ χωνευτὰ αὐτῶν ἀπολεῖτε αὐτὰ καὶ πάσας τὰς στήλας αὐτῶν ἐξαρεῖτε»* (Αρ. 33, 51-52). Στὸν *Ἰησοῦ του Ναυή* παρατίθεται (ἀντίστοιχη τῶν Πρ.) πρόσκληση που ἀπευθύνουν οἱ Γαβαωνῖτες πρὸς τὸν στρατηλάτη ἐνεκα τοῦ συνασπισμοῦ τῶν Ἀμορραίων: *καὶ ἀπέστειλαν οἱ κατοικοῦντες Γαβαὼν πρὸς Ἰησοῦν εἰς τὴν παρεμβολὴν Ἰσραὴλ εἰς Γάλγαλα λέγοντες: «μὴ ἐκλύσης τὰς χεῖράς σου ἀπὸ τῶν παίδων σου· ἀνάβηθι πρὸς ἡμᾶς τὸ τάχος καὶ ἐξελοῦ ἡμᾶς καὶ βοήθησον ἡμῖν ὅτι συνηγμένοι εἰσὶν ἐφ' ἡμᾶς πάντες οἱ βασιλεῖς τῶν Ἀμορραίων οἱ κατοικοῦντες τὴν ὄρεινὴν»· καὶ ἀνέβη Ἰησοῦς ἐκ Γαλγάλων αὐτὸς καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὁ πολεμιστὴς μετ' αὐτοῦ πᾶς δυνατὸς ἐν ἰσχύι* (Ἰησ. 10, 6-7). Σε αὐτὴ τὴ μάχη ὁ ἥλιος δὲν δύει μέχρι νὰ πατάξει ὁ Ἰησοῦς τοὺς υπεναντίους. Επιπλέον στὸν Ἰώσηπο (Αρχ. 11. 305, 313) τὸ ἴδιο ρῆμα συνδέεται με τὴ διάβαση τοῦ Ἑλλησπόντου ἀπὸ τὸν Μακεδόνα Ἀλέξανδρο προκειμένου αὐτὸς νὰ κατακτήσει τὴν Ἀσία. Στὴν περίπτωση τῶν Πρ. δὲν προσκαλεῖται σε ἐξοδο ἕνας ἰσχυρὸς ἄνδρας συνοδευόμενος ἀπὸ στρατεύμα, ὁ ὁποῖος διαθέτει νεότητα, παιδεία καὶ ρώμη, ἀλλὰ ἕνας ἀοπλος Σημίτης σε ηλικία ἄνω τῶν σαράντα ετῶν που πιθανότατα δὲν εἶχε δεχθεῖ ἐλληνικὴ δευτεροβάθμια καὶ τριτοβάθμια παιδεία (αφού μετέβη στὴν Ἱερουσαλήμ) καὶ συντροφεύεται ἀπὸ τρεῖς ἐπίσης κατὰ κόσμον ἀδύναμους συνοδοῦς.

Τὸ *βοηθῶ* (< βοή+θῶος < θέω «τρέχω» σύνθ. ἀπὸ τὴ φράση *ἐπὶ τῇ βοῇ θεῷ* «σπεύδω στὴν κραυγὴ για βοήθεια) τὸ ὁποῖο σπανίως χρησιμοποιεῖται στὴν Κ.Δ. ἐπίσης στα ἱστορικὰ βιβλία τῆς Π.Δ. συνδέεται με τὴ συνδρομὴ στρατευμάτων ἐν καιρῷ πολέμου (πρβλ. Ἐξ. 15, 2-3: *Βοηθὸς καὶ σκεπαστὴς ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν· οὗτός μου Θεὸς καὶ δοξάσω Αὐτόν· Θεὸς τοῦ πατρός μου καὶ ὑψώσω αὐτόν· Κύριος συντριβὼν πολέμους Κύριος ὄνομα αὐτῶ*). Στους *Ψαλμούς* ἔχει ὑποκείμενο τὸν Θεὸ καὶ ἀποσκοπεῖ στὴν ἀπαλλαγὴ τῶν δικαίων

53. Πόλ. 1. 657· Αρχ. 6.79. 7.128.

από τους θλίβοντες αυτούς: *ἀνάστα Κύριε βοήθησον ἡμῖν καὶ λύτρωσαι ἡμᾶς ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός Σου* (Ψ. 43, 27 Ο΄). Ενώ στο Μκ. χρησιμοποιεί ο απελπισμένος πατέρας του δαιμονισμένου προς τον Μεταμορφωθέντα (9, 22: *ἀλλ' εἴ τι δύνη, βοήθησον ἡμῖν σπλαγχνισθεὶς ἐφ' ἡμᾶς*), το ρήμα στις Πρ. θα χρησιμοποιηθεί στον προπηλακισμό τον οποίο θα δεχθεί ο Απόστολος των Εθνών στο Ναό, όπου θα ακουστεί η κραυγή: *«ἄνδρες Ἰσραηλῖται, βοηθεῖτε· οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ κατὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ Νόμου καὶ τοῦ τόπου τούτου πάντα πανταχῆ διδάσκων, ἔτι τε καὶ Ἑλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερόν καὶ κεκοίνωκεν τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον»*. ἦσαν γὰρ προεωρακότες Τρόφιμον τὸν Ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν ἐνόμιζον ὅτι εἰς τὸ ἱερόν εἰσήγαγεν ὁ Παῦλος (21, 28-29). Σημειωτέον ὅτι δεν χρησιμοποιεῖται το αγαπητό στον Λουκά *σώζειν* ἢ το *ἐλεεῖν*, που θα ἄρμοζε στον Κύριο Ιησού (Λκ. 17, 13· 18, 38-9). Επίσης δεν διευκρινίζεται ἄμεσα σε τι συνίσταται ἡ βοήθεια, καθὼς σε μια πρόχειρη ἀνάγνωση θα μπορούσε κάποιος να ἐνοήσει τὴν ἐλευθερία των Μακεδόνων ἀπὸ τους κατακτητὲς Ρωμαίους. Υπονοεῖται, ὅμως, ἀπὸ τὴν ἐρμηνεία του Οράματος ἀπὸ τους μαθητὲς: *ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ Θεὸς εὐαγγελίσασθαι αὐτούς*.

Στὴ συνέχεια τονίζεται ἡ ἀμεσότητα τῆς ἀντίδρασης ὄχι μόνο του Παύλου ἀλλὰ καὶ των συνεργατῶν του. Αὐτὴ (ἡ ἀμεσότητα) μεταδίδεται καὶ με τὴν πρόταξη του *εὐθέως* ἀλλὰ καὶ με τὴ φράση *Ὡς δὲ τὸ ὄραμα εἶδεν, εὐθέως*. Στὴν ταχύτητα τῆς ἐπιτέλεσης του θεϊκοῦ σχεδίου θα συνδράμει καὶ ο καιρὸς: *ἀναχθέντες [...] εὐθύδρομήσαμεν*. Παρόμοια ταχύτητα ἀντίδρασης παρατηρεῖται ἀναφορικά με τον Π. μετὰ τὸ ὄραμα τῆς Δαμασκῦ καὶ τὴν τριήμερη «κάθοδό» του στον προσωπικό Ἄδη: *καὶ εὐθέως ἀπέπεσαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν ὡς λεπίδες, ἀνέβλεψέν τε καὶ ἀναστὰς ἐβαπτίσθη· καὶ εὐθέως ἐν ταῖς Συναγωγαῖς ἐκήρυσσεν τὸν Ἰησοῦν ὅτι «Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ»* (9, 18-20). Ἡ καθολικὴ συμμετοχὴ ὄλων στὴν ἀπόφαση τῆς ἐξόδου προς τὴ Μακεδονία ἀποδίδεται ὄχι μόνο με τὴ χρήση του *ἀ* πληθυντικῦ ἀλλὰ καὶ με τὸ *συμβιβάζοντες* (< συν+βιβάζω=κάνω κάποιον να προχωρήσει) τὸ ὁποῖο μπορεῖ να σημαίνει εἴτε διερμηνεύειν (9, 22· πρβλ. Ἐξ. 18, 16) εἴτε συμπορεύεσθαι: Ὁ ὄμιλος των ἀποστόλων, δρώντας ἀπὸ κοινού, δεν συζητᾶ ἀλλὰ *ζητᾶ* ἄμεσα *νά ἐξέλθει*. Χωρὶς να προηγηθεῖ ἀνακοίνωση του Οράματος⁵⁴, ἡ παράκληση του Μακεδόνα στον Π. *για βοήθεια* μεταφράζεται ὡς *πρόσκληση* του Θεοῦ προς ὄλους τους ἀποστόλους (*ἡμᾶς*) *για εὐαγγελισμό αὐτῶν (αὐτοῦς)*⁵⁵.

54. Αὐτὸ τὸ κενὸ προσπαθεῖ να καλύψει ο D: *Διεγερθεὶς οὖν διηγῆσατο τὸ ὄραμα ἡμῖν καὶ ἐννοήσαμεν*.

55. Ὁ ὅρος ἀπαντᾶ καὶ στα ἐξῆς χωρία: Ομιλία των ἱεροσολυμιτῶν Ἀποστόλων (5, 42. 8, 25) καὶ των πρώτων ἱεραποστόλων (8, 4. 35. 40· 11, 20) καὶ του Π. με τους συνεργάτες του

Σημειωτέον ότι σε κανένα άλλο όραμα των Πρ. δεν έπεται ερμηνεία του. Παρόμοια αναφορά στην πρόσκληση γίνεται σε κομβικά σημεία των Πρ.: *Πέτρος δὲ πρὸς αὐτούς· «Μετανοήσατε, [φησίν,] καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν ὑμῶν καὶ λήμψετε τὴν δωρεὰν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος. Ὑμῖν γὰρ ἔστιν ἡ ἐπαγγελία καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν καὶ πᾶσιν τοῖς εἰς μακρὰν, ὅσους ἂν προσκαλέσῃται Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν»* (2, 38-39). *Λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ Κυρίῳ καὶ νηστευόντων εἶπεν τὸ Πνεῦμα τὸ Ἅγιον· «Ἀφορίσατε δὴ μοι τὸν Βαρναβᾶν καὶ Σαῦλον εἰς τὸ ἔργον ὃ προσκέκλημαι αὐτούς»* (13, 2)⁵⁶. Παρόμοια έξοδο από την Ανατολή στη «Δύση» σύμφωνα με την Απολογία του Στεφάνου πραγματοποίησε το αρχέτυπο της πίστης, ο Αβραάμ, ο οποίος υπακούοντας και πραγματοποιώντας τη δική του έξοδο γίνεται πατριάρχης ενός έθνους: *καὶ εἶπεν πρὸς αὐτόν· «Ἐξέλθε ἐκ τῆς γῆς σου καὶ [ἐκ] τῆς συγγενείας σου, καὶ δεῦρο εἰς τὴν γῆν ἣν ἂν σοι δείξω». τότε ἐξελθὼν ἐκ γῆς Χαλδαίων κατώκησεν ἐν Χαρράν. κάκειθεν μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πατέρα αὐτοῦ μετώκισεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην εἰς ἣν ὑμεῖς νῦν κατοικεῖτε* (7, 3-4).

Η θύρα που ανοίγεται στον Π. με το όραμα συχνά περιγράφεται ως το πέραςμα, η μετάβαση από την Ασία στην ευρωπαϊκή ήπειρο. Ο Pilhofer υποστηρίζει ότι το γεγονός δεν έχει αυτόν το χαρακτήρα στις Πρ., όπου δεν μνημονεύεται ο όρος *Ευρώπη*. Ο Λουκάς παρουσιάζει τον Απόστολο των Εθνών να μεταβαίνει σε μια άλλη επαρχία της Αυτοκρατορίας. Έλληνες άλλωστε τότε κατοικούσαν και ανατολικά του Αιγαίου. Το μόνο καινού είναι ότι ο Π. μεταβαίνει σε περιοχή όπου πλέον ο πληθυσμός στην πλειονότητά του είναι μη ιουδαϊκός. Ήδη επισημάναμε ότι ο Λουκάς παρουσιάζει τη διάδοση του Ευαγγελίου στον Σημ, τον Χαμ και τον Ιάφεθ. Από την άλλη πλευρά δεν πρέπει να αγνοείται το γεγονός ότι στο κείμενο των Πρ. η μετάβαση στην «άλλη πλευρά» του Αιγαίου συνιστά τομή στην αφήγηση. Προετοιμάζεται με μοναδικό τρόπο: τη διπλή αποτροπή του Π. να ευαγγελιστεί δυτικά και βόρεια της Ασίας, το Όραμα κατά το οποίο απευθύνεται ειδική πρόσκληση και τη λεπτομερή αναφορά στην άφιξη μέσω Σαμοθράκης και Νεάπολης⁵⁷. Προφανώς ο Λουκάς με όλα αυτά τα μέσα θέλει να εξάρει την εξάπλωση της Μαρτυρίας

(13, 32· 14, 7. 15. 21· 16, 10· 17, 18). Σχετικά με τον σωστικό χαρακτήρα του Ευαγγελισμού βλ. Λκ. 4, 18· Ησ. 61, 1.

56. Ο όρος απαντά και στα εξής χωρία: Πρ. 6, 2 (οι Δώδεκα προσκαλούν το πλήθος)· 13, 7 (ο Σέργιος Παῦλος τον Π. και τον Βαρνάβα)· 23, 17-18 (ο Π. τους ναύτες).

57. Σύγκρινε με τη μετάβαση στην Πέργη της Παμφυλίας.

στη Δύση ή ακριβέστερα στα παράλια του Αιγαίου: τη Μακεδονία με κέντρο τη Θεσσαλονίκη, την Αχαΐα με την Κόρινθο και την ανθυπατική Ασία με την Έφεσο. Σημειώτέον ότι το ίδιο το κείμενο δεν διαχωρίζει τη β' από τη γ' ιεραποστολική περίοδο. Και για τον Π. αυτή η ιεραποστολική δράση στην περιφέρεια του Αιγαίου συνιστά έναν ξεχωριστό βασικό κύκλο αφού στο Φιλ. 4, 15 αναφέρεται σε συμμετοχή των Φιλιππήσιων στην έναρξη του Ευαγγελισμού, ο οποίος συμπληρώνεται με τη συγγραφή της Ρωμ. (15, 18-21) η οποία γι' αυτόν το λόγο εκφράζει την ώριμη σκέψη του⁵⁸.

58. J.D.G. Dunn, *Beginnings from Jerusalem*, Michigan: Eedermans 2009, 660-61. Ο ερευνητής θεωρεί ότι ο Π. ήθελε ν' αποστασιοποιηθεί από την Εκκλησία της Αντιόχειας η οποία δεν τον υπερασπίστηκε δεόντως στο πρόβλημα που προέκυψε με τις μεικτές τράπεζες. Επίσης υπογραμμίζει ότι η πλειονότητα των Επιστολών του αφορά σε Εκκλησίες που ίδρυσε στην περιφέρεια του Αιγαίου, ενώ γράφτηκε επίσης από πόλεις του Αιγαίου.

Το περιπετειώδες ταξίδι του πρώην διώκτη του Χριστιανισμού Παύλου, από την Ασία στον ελλαδικό χώρο, κατά τη δεκαετία του 50, προκειμένου να εξακτινώσει μήνυμα ελπίδας σε έναν κόσμο ο οποίος αναζητούσε σωτηρία από τον πόνο, τις ενοχές και το θάνατο, γοητεύει μέχρι σήμερα. Πρόκειται για την πιο γόνιμη φάση της ζωής του Αποστόλου των Εθνών, η οποία ταυτόχρονα έφερε στην Ευρώπη το Χριστιανισμό, σφραγίζοντάς την ανεξίτηλα μέχρι σήμερα.

Εκδόσεις *Ουρανός*

ΤΑΤΟΪΟΥ 121, 144 52 ΜΕΤΑΜΟΡΦΩΣΗ ΑΤΤΙΚΗΣ
ΤΗΛ.: 210 28 04 800 • FAX: 210 28 19 550
www.psichogios.gr • e-mail: info@psichogios.gr

ΚΩΔ. ΜΗΧ/ΣΗΜ: 08739